

Received 30.12.2024	Research Article	JOTS
Accepted 31.12.2024		9/1
Published 26.02.2025		2025: 31-67

Nuh ve İbrahim Peygambere Dayanan Şecereler: Oğuzname Geleneği Hakkında Kısa Bir Giriş*

Genealogies reaching back to Noah and Abraham: A brief introduction to the Oghuzname tradition

Aslıhan HAZNEDAROĞLU**

İstanbul Kültür University (İstanbul/Türkiye)

E-mail::aslihankaragoz@duzce.edu.tr

It is difficult to evaluate the Oghuzname tradition outside of the Islamic understanding of history, in which the ancestor's lineage is based on the prophet. The Islamic understanding of history, on the other hand, presents an idea of a world formed on the basis of the the Torah. "Secere" texts, which have an important place in the self-perception of nations, are historical documents of the quest of Islamic societies to join the common human story by uniting a common ancestor with the lineage of the prophet. In our study, first of all, the historical background of genealogies is introduced, and the influence of Shuubiyya and Persian tradition on genealogical narratives is being evaluated. The study also presents a table for the comparison of the sources containing the family tree of Oghuz Khan. The genealogical webs that connect the Turks to the lineage of Jaffes, the son of Noah, and then Esau, the son of Isaac, and associate them with kingship should not be considered independent of the political conditions of the period. More than twenty Oghuzname texts that we have today present a design of political identity according to the period. The Book of Dede Qorqut, which proceeds with reference to the "compose Oğuzname" of the blessed person named Dede Qorqut, is a reflection of the Oghuz identity as a part of the oghuzname world.

Key Words: genealogy, Oghuzname, Shuubiyya, Gog Magog, Dede Qorqut.

* Bu makale, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programında, Prof. Dr. Mehmet AÇA danışmanlığında hazırlanan *Dede Korkut Anlatıları Üzerine Çatışma Odaklı Bir İnceleme* adlı doktora tezinden üretilmiştir

* ORCID ID: 0000-0002-0778-6101.

Giriş

Kalarda koparda, yigit, yêrûñ ne yêrdür (D. 117b/6-8)

Soy bağı, insanlığın en eski zamanlarından beri takibini yapmaya çalıştığı, önemseydiği en önemli bağıdır. İnsan toplulukları, çok eski çağlardan beri kalıcı bir kimlik bilgisi olarak soy etrafında kümelenmiştir. Hanlık da kölelik de temel meşruiyetini soy bağı üzerinden bulur. Mesleklerin de soy üzerinden yürüdüğü, belli bir aileye bağlı olmakla ilgili olduğu düşünülürse geçmiş toplumların hukukta soya verdikleri anlam daha iyi anlaşılabilir. İbn Haldun'un "asabiye" olarak andığı, bir topluluğun aralarında yardımlaşma ve dayanışmayı tesis etmesini sağlayan bağ, öncelikle soyla ilişkilidir. Soya dayanarak bir topluluğun üyeleri, topluluk hakkında gayrete gelir, kendisinin iyiliğini soy olarak bağlı bulunduğu topluluğun iyiliğinde görür. Burada İbn Haldun'un soy düşüncesinin manevi bir boyutta olduğunu belirtmesi ayrıca önemlidir: Nesep vehmî, (manevî, itibarî ve hayâlî) bir şeydir (2020: 335). Büyük ölçekli bir toplulukta aynı soydan geldiği düşüncesi sanal bir bağ oluşturur. Anderson'ın ulus için yaptığı "hayal edilmiş bir siyasi topluluk" (2010: 20) tanımlaması da toplumu bir arada tutan bağların sanallığına yeniden dikkat çeker.

Soy atası ciddi bir şecere takibinin sonucu veya bir keşif gibi sunulsa da birçok durumda arzu edilmiş, seçilmiş veya atanmış bir atadır. Bir örgütlenmeyi veya bir grubun liderliğini meşrulaştıracak temel referans olarak bulunur, takdir edilir ve kullanılır. Kurucunun siyasal yükselişi ve onun tahkim ettiği siyasal birlik, ataların ve taraftarların paylaşılmasıyla mümkündür (Balandier 2010: 218). Bu şekilde kabileler arasındaki bağlar da tespit edilir ve sıradüzeninin bir parçası hâline gelir. Soy atası ve dip atalar, iktidarın yasal imtiyazına hizmet eder. Devletin bir hanedan adıyla bitişik olarak adlandırıldığı patrimonyal devlet düzeninde kurucu hükümdar "baba" figürüne karşılık gelir. Hükümdar ulu ata anlatısı, halkta büyük bir bütünün parçası olduğu düşüncesini diri tutar. Dünyanın farklı kültürlerinde ilk ata olarak efsaneleştirilen özel bir kahraman etrafında gelişen anlatılar vardır. İran edebiyat geleneğinde birçok özel hükümdarlar içinde Nuşirevan öne çıkar. İran ve Türk edebi geleneğinde İskender adı, hanlar için bir karşılaştırma ve övgü unsuru olarak kullanılmıştır. Bu ilk ata övgüsü bir din birliği yani ümmet için de bir baş kişi konumundadır. Bu yüzden İslam öncesi çağlarda yaşamış olduğu bilinen veya İslam halklarıyla savaşmış bir "ulu han" da İslamî bir önder kimliği kazanabilir.

Bugün bir sözlü tarih olarak araştırma nesnesi edindiğimiz şecere ve tevarih metinleri, geçmişin temel bir bilgi sahası olarak kabul ettiği, titizlikle kaydını tuttuğu, ezberi yapılan ve muhafaza edilen kutsal anlatılardır. Böyle bir tarih anlatısı bize tarihte gerçekten olmuş olanla birlikte olduğuna inanılan ve olması desteklenen bilgiler de sunar. Şahnameler, Oğuznameler, kısas-ı enbiyalar ve diğer şecere türü eserlerde olduğu gibi bu tarihe ilk insan ve büyük peygamberlerle birlikte bütün bir insanlık tarihi dâhil edilir. İktidar “soy” söyleminin konusu ve öznesi olarak ihtiyaç duyduğu tarih tasarımını bu metinlerde inşa eder. Ulusun bir siyasi topluluk olarak tasarlanması, tarihi bir inanç unsuru haline getirerek bu tarihe konu olan halkı bir paydaşlık ve aidiyet duygusuyla birleştirir. Bu anlatılarda halk, onu diğer halklardan ayıran ve üstün kılan vasıflarının açıklamasını bulur. İnanç ve tarihin iç içeliği, soy anlatılarının yaratılış öyküleriyle, ilk insan motifiyle ve kısas-ı enbiya anlatılarıyla bütünleşmesinin de zeminini oluşturur. Türk İslam tarihinde ortaya konulmuş en temel tarih kitaplarında inancın bu ulus tasarımı ne şekilde kuşattığı ve iktidarı kutsal alana taşıdığı görülür. İslam öncesine uzanan bir geçmişe sahip olduğunu düşündüğümüz Oğuznameler de İslam’ın tarih anlatısıyla uyumlulaşarak yeniden biçimlenmiştir. Oğuznamelerin günümüze ulaşan en eski örneklerinde bu düzenlemenin izlerini takip etmek mümkündür. Ercilasun’un ifadesiyle Akkoyunluların da Saltukluların da Mengüçeklilerin de soyunu Oğuz Han’a çıkararak (2020: 8) nesep-nameler, İslam’ın tarih anlatısıyla bütünleşen bir nesep zinciri sunar.

Bu çalışmada Oğuznamelerin dayandığı tarihi, siyasi ve sosyal zemini tanımlama açısından şecere geleneğinin temel odak noktaları ve referansları üzerinde durulacak; Arap, İran ve Moğol geleneklerinin Oğuznameler üzerindeki etkisine kısaca temas edilecektir.

Şecereler ve Kutsallık İlişkisi

Şecere veya şecerename, bir kimsenin veya ailenin, genellikle bir hanedanın en dip atasından başlayarak soy basamaklarını ihtiva eden metinlerin genel adıdır. Soy ağacı, nesepname, silsilenâme gibi adlar da bu anlamda kullanılır. Şecereler sadece bir çizim şeklinde sunulabildiği gibi ataların övgüsünü ihtiva eden metinler olarak da karşımıza çıkabilir. Soy övgüsü, seçkin toplantılarının ve şölenlerin önemli bir odağıdır. Goldziher, Arapların hac

ziyareti sırasında cedlerinin “mefahir”lerini anma geleneğinden bahsederken Romalıların da ziyafetlerinde cedlerini anan şarkılar söylemesi geleneği olduğunu hatırlatır (2019: 315). Dünyanın çeşitli yerlerinde halkın bir araya geldiği büyük törenler ve bayram günleri ataları anmak ve geçmişle bağ kurmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Ulu kahramanların övücü askerin milleti için savaşma motivasyonunu canlandırır. İlhanlıların sarayında, Moğol soyunu ilk defa peygamber tarihiyle birleştiren tarih kitabının başyazarı Reşideddin Fazlullah, eserini yazmak için istifadesine sunulan bir kaynak olarak Moğol hazinesinde saklı tutulan ve hanın emirleri tarafından korumaya alınan Altın Defter (Altın Defter) adlı bir kitaptan söz eder. Benzer şekilde Ebubekir bin Abdullah Aybek ed-Devâdârî de Dürerü’t-Ticân’da Türklerin kutsal saydığı iki eseri anar. Bunlardan biri Kıpçak ve Moğollarca kutsal kabul edilen Ulu Han Ata Bitigi¹, diğeri de “muahhar” Türklerin kutsal bilip saydıkları Oğuzname adlı kitaptır. Millet bilincinin baş eseri olan Oğuzname metinlerine özel bir ihtimam gösterilmiştir.

Şecere metinlerinin ne kadar özel kabul edildiğini Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-i Terâkime girişindeki açıklamalarında da görmek mümkündür. Birçok Türkmen öldürdüğünü ve ölen bu yirmi bin Türkmen içinde günahsızların da bulunduğunu söyleyen hükümdar yazar, Türkmen ulularının kendisinden eksiksiz ve sağlam bir Oğuzname yazması için ricacı olduklarını anlatır. Ebulgazi Bahadır Han, bu eserin katliamda eğer günahı varsa günahına galip geleceğini ve insanların bu kitapla bilmediklerini öğrenerek kendisine Fatıha okuyacağını (Ölmez 2020: 104) ummaktadır. Saraylarda, hükümdar ve devlet büyükleri huzurunda Oğuzname okuyan kişiler bulunduğuna dair kayıtlar vardır.²

¹ İlk neşirlerde *bilgeci* diye yazılan bu sözcük Ercilasun tarafından *biligi* olarak düzeltilmiştir. Ercilasun aynı şekilde Togan’ın da 1926’daki makalesinde bu düzeltmeyi yaptığını bildirir (2019: 5).

² Bu kayıtlardan biri Şükrüllah tarihinde, Mirza Cihanşah dolayısıyla geçer. Buna göre II. Murad’la akrabalığının sorulması üzerine Karakoyunlu Mirza Şah “tarih okuyucu” kişiyi çağırılmış ve ona Oğuz’un soyuna dair “Moğol yazısı” ile yazılmış kitabı okutmuştur: “Bir gün şagavul geldi: “Mirza sizinle yalnız konuşacağından tek olarak gitmelisiniz” dedi. “İşittik ve baş eğdik” diyip gittik. Konuşma sırasında buyurdu ki: “Sultan Murad benim ahret kardeşimdir. Bu kardeşlikten başka da akrabamdır.” Akrabalığın sebebi soruldu. Buyurdu ki: “Tarih okuyucu Mevlânâ İsmail’i çağırırlar ve Oğuz tarihini getirsinler”. Mevlânâ İsmail geldi ve Moğol yazısı ile yazılmış bir kitap getirdi. O kitaptan anlaşıldı ki Oğuz’un altı oğlu olmuştur...” (Atsız 2022: 203-204). Bahsedilen kitabın Reşideddin Fazlullah’ın tevarihî içindeki “*Târîh-i Oğuzân ü Türkân*” kısmı olması olasıdır (Özdemir 2023: 147-148).

Behçetü't-Tevarih içindeki kayıttan yola çıkarak Ercilasun Karakoyunlu Oğuznamesi diye bir Oğuznamenin mevcut olduğunu söyler (2019: 63). Elimize ulaşan yirminin üzerindeki Oğuzname metni, bu metinlerin iktidar sahiplerince ihtimamla korunan, elde bulundurulmuş özel metinler olduğuna tanıklık eder. Ulu atanın kutlu soy basamaklarını açıklayan bu eserler, diğer taraftan ataların temel kahramanlık öykülerini de ihtiva eder. Kanuni dönemi gazavat yazarı Celâlzâde, düşmanla karşılaşılacak günün önceki gecesinde yapılan türlü meclislerden söz ederken Oğuz gazalarının hikâyelerini çalıp okuyan ozanlardan söz eder (Demirtaş 2009: 195-196). Kopuz eşliğinde destan okuyan ozan olgusu Oğuznameciliğin canlı bir gelenek olarak yaşatıldığını gösterir. Dede Korkut adlı ulu kişinin “Oğuzname dizme”sine atıf ile ilerleyen Dede Korkut Kitabı da Oğuzname dünyasının bir cüzüdür. Dresden, Vatikan, Bursa ve Kümmet yazmalarında Oğuz şeceresine doğrudan bir bağlantı kurulmaz. Topkapı Sarayı Oğuznamesi ve Ankara yazması ise bu iki anlatı dizisi (Oğuz Han şeceresi ve Dede Korkut anlatıları) arasındaki ilişkiyi açık eden metinlerdir. İslam öncesine dayandığı düşünülen bu metinlerin yazıdaki ilk izlerinin 14. yüzyılda ortaya çıkması, İslami daire içinde kazandıkları anlamı dikkate almamızı gerekli kılar.

İslam Kültüründe Soy Anlatıları

Dini davetin asabiyyeye dayanmadan gerçekleşemeyeceğini söyleyen İbn Haldun, bu hususta “Allah, istinat edeceği bir kavmi bulunmayan hiçbir kimseyi peygamber olarak göndermemiştir” hadisini dayanak tutar (2020: 379). Peygamberin kavmiyetini önemli kılan bu kabuller dünyasında soyla ilgili anlatıların devletin iktidar alanını tesis eden değerlerden dışlanamayacağı açıktır.

İslam tarihinde soy atasını dinin peygamberi ile birleştirme, ilk İslam devletini kuruluşuyla yaşittir. İslam devletini egemenliğinde bulduran hanedanın peygamber soyuyla birleşme isteği sadece dinî bir adanma anlamı taşımaz, iktidar için meşruiyetin temel bir rüknünü oluşturur. Peygamber soyuna bağlanan tarih yazımları bu yüzden siyasi bir hamledir. Şecerelelerin bir şekilde Nuh veya İbrahim Peygamber’e çıkarılması iktidarın meşruiyeti sorununa getirilmiş bir cevaptır.

İslam öncesi Arap geleneğinde de soy anlatıları geniş yer tutmaktaydı. Sosyal düzenin önemli bir yapı taşı olan soy ortaklığı, kabilelerin toplum içindeki

yerini ve saygınlığını belirleyen temel etkidir. Ataların (“nesep”) şanlı öykülerinin sayılmasıyla oluşan “hasep” anlatıları, Arap şiir geleneğinde önemli bir konudur. Soyadını teşkil eden adlar aynı zamanda ulu atanın adıdır. Destani anlatılar, İslam öncesi birçok unsur gibi sonrasında İslami bir kimlik kazanmıştır. Arapların en önemli destanlarından olan Siretü’l-Antere buna iyi bir örnektir. Miladi üçüncü yüzyıla ilişkilendirilen Anter’in destani hayatı Hz. İbrahim ve Hz. Ali övüncüyle birleşerek Peygamber hadisleriyle övülmüştür.³ Soy anlatıları hızla İslami söylemin bir parçası hâline gelirken Güneyli-Kuzeyli Arap hizipleşmesi de şekil değiştirmiş, idari sebeplerle şecereye verilen önem, soy anlatılarını gündemde tutmuştur. İktidarın meşruiyetini nesepte araması, İslam dininin insanlığı Âdem Peygamber’in evladı olma ortak paydasında eşitlemesine rağmen devam etmiştir.

Goldziher, eski tarihle ve nesep ilmiyle olan “nazari” meşguliyetin başlangıcını Emevîlerin ilk zamanları olarak işaretler. Takip eden çağda “ilm-nesep” filolojik bilimlerin bir cüzü haline gelmiştir (2019: 264). İslami fetihlerle birlikte Arap dışı unsurların küçümsenmesi ve Arap ırkının yüceltilmesi edebiyatta bir gelenek hâlini alır. Araplar İrani halklara “kaba, köylü” gibi anlamlara gelen Acem adını vermekteydi. Bu ad, Eski Greklerin yabancılar için kullandıkları “barbar” kelimesinin muadilidir. Müslümanlığı kabul etmiş ve artık ilimde sanatta etkin oldukları gibi siyasi kadrolarda da yer etmiş gayr-ı Arap unsurlar karşısında Müslüman Arapların statülerini koruma ihtiyacı, üretilen metinlere yansır. Arap fetihlerinin gerilemesi ise farklı halkların Araplar karşısında pozisyonlarını tekrar değerlendirmesine zemin oluşturmuştur.⁴ Özellikle Emevîler döneminde Arap olmayan Müslümanlara ve Mevalilere yönelik olumsuz tutum, İslam dininin daha ikinci yüzyılında bir karşı tepkiye yol

³ “İşittiğim bedevîler içerisinde yalnızca Antere’yi görmek isterdim” (Ertaş 2021: 40’tan Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî 1994: 108).

⁴ Sahihliği konusunda kuşkular bulunan (çünkü sadece Rusça çevirisi üzerinden ulaşabildiğimiz) *Şan Kızı Destanı*’nda Arap fetihlerine olan hayretin izini görmek dikkat çekicidir. Miladi 882’de Mikail Baştu tarafından yazıldığı düşünülen bu destanın bir pasajında Alamir, Farsları yenen Arap komutanı Bulan hakkında bir dervişle konuşur. Derviş Arapların ancak din sebebiyle üstün geldiğini söyler: *O zaman Alamir / Bir dervişe sormuş / Söyle hâkim / Nerededir Bulan’ın kuvveti / Zira onlar / dünyanın en güçlü erlerinden / kurdun yavruları / Turanlılardan güçlü değillerdir / Sefil cevap vermiş: / İnancı için çalışan / hakikî dinin erlerinden / daha güçlüsü yoktur. / Araplar güçsüzdüler / “Allah’tan başka tanrı yoktur” / deyinmeye ve Yüce Tanrı’nın / desteğini bulana kadar.* (Mikail Baştu 1990: 212). *Şan Kızı Destanı*’nın tarihselliği aydınlatılırsa bu metin de soy anlatılarının sosyopsikolojik zemini hakkında önemli bir örnek olur.

açar. Bu tepkinin adı Şuubiye'dir. Emevî saltanatının bitip Abbasilerin iktidara gelmesinde de etkin rol oynayan bu hareket, "tafdilü'l-Arap" (Arap üstünlüğü) ilkesine karşı Arap olmayanların Arap olanlarla eşitliğini savunuyordu. Arap milletine karşı üstünlük yarışında öne çıkanlar Farslardı ve Şuubiye de büyük ölçüde Fars taraftarlığı olarak ortaya çıkmıştır. İslam coğrafyasının hâkim unsuru hâline gelen ve hilafet makamının Bağdat'a taşınmasıyla yönetimde en önemli söz sahiplerini oluşturan İranî unsurlar, Araplara karşı soy ve kültür olarak üstünlük iddiasına girer. Farsların kadim tarihindeki tanrısal kahramanları İslamî bir çehreye bürünür, ilk insan ve ulu ata ile ilgili idealler İslam dünyasının Tevrat'a bağlı olarak şekillenmiş olan insanlık tarihi örgüsüne eklenir. Farsların Araplara üstünlüğü birçok cephede savunulmuştur. Said İbn-i Humejd'in Farsların Araplara Efdaliyeti, Araplardan Farsların Hakkının Alınması gibi kitapları Şuubiye tartışmalarının genel ruhunu yansıtan temel eserler olarak anılır (Goldziher 2023: 239). Daha sonra Abbasi hilafetinin koruyucu unsurunu oluşturacak olan Türkler hakkında da benzer eserler kaleme alınmıştır. Bu sırada Acemler gibi Türkler hakkında da ötekileştirici sözler ve Hz. Peygamber'e isnat edilen hadisler dolaşımdadır. Yine İsrailî bir tarih anlatısıyla Ye'cüc Me'cüc kavmiyle ilişkilendirilen Türkler, dini anlatı içinde görece daha olumlu olan yerlerini, İslam dünyasında siyasi gücünü tesis edince kazanabilmiştir. İbn-i Câhiz'in Fezâilü'l-Etrak adlı eseri ve bu eserdeki Türklerin üstünlükleri bahsinin benzerini veren İbn-i Hassûl'un *Kitâbü Tafzîli'l-Etrâk* risalesi bir karşı tepkiyi dillendiren eserler olarak anılabilir. İslam dünyasına dâhil olan ve İslami kültürle bütünleşen farklı milletlerin yazı üreten bilginleri, geleneğin meşru dairesi içinde soylarını tanımlamaya, kendilerine büyük tarih anlatısı içinde yer edinmeye çalışmışlardır.

Şuubi Hareket ve Şecere Metinlerine Etkisi

Şuubiye kelimesi "topluluk, cemaat, halk ve millet" anlamına gelen *şa'b*'ın çoğulu *şuûb*'dan türemiş bir kelimedir. Bu sözcüğün bir düşünce ve sanat hareketinin adı olarak kullanılmasının, Kur'an'da insanlar arasında üstünlüğün takvada olduğunu bildiren ayetle ilişkili olduğu (Apak 2010) düşünülmür:

Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstünüzdür O'ndan en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdar olandır. (49/13)

Araplarla Arap olmayanlar arasında eşitliği (“müsavat”) savunduklarından dolayı Şuubiler *Ehl-i Tesviye* olarak da anılmıştır. Bu kelime “düzleyiciler” yani farklı seviyeleri denkleştirenler, dolayısıyla eşitlik severler anlamındadır. Emevîlerin kavmiyetçi devletinden milletler arası bir “ümme” devletine geçiş, Abbasîler dönemiyle ve Arap olmayanların haklarının savunusuyla başlamıştır (Ziya Gökalp 1975: 113).⁵ Geniş emperyalist idealleri olmayan Emevîler, Arap milletine fetihlerde rehberlik ederek Araplar arasındaki kudretlerini korumak, mahkûm milletlerden vergi ve tabi hükümdarlardan haraç toplamaktan ibaret bir siyaset gütmekteydi (Barthold 1990: 203). Emevîlerden sonra gelen Abbasi hilafetinin vezir kadrosunda Araplar neredeyse hiç bulunmayacaktır.

Şuubilik şecere savaşları olarak tanımlayabileceğimiz bir durumdan beslenmiş ve otorite araçlarını bünyesine almakta gecikmemiştir. Soy atalarının peygamber oğlu olarak nitelendirilmesi, iki farklı anlatı dünyasının birleştirilmesi konusunda tekrar eden bir motiftir. Mesudî Murûcî’z-Zeheb’te farklı halkların soy atası olarak Nuh ve İbrahim Peygamberlerle nasıl irtibatlandırıldığına dair onlarca örnek verir. “Tevrat ehlinin bu konulardaki hikâyeleri uzundur” diyen yazarın sadece Fars soyu için saydığı şecerelerden birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: İbrahim > İshak > Yakub > Yusuf; Nuh > Sam > Ervahşad > Hidram; Nuh > Sam > Yasur > İran > Bevvan; İbrahim > İshak (Virek) > Menuş > Menişhorener > Menüşih.⁶

İbrahim oğlu İshak Peygamber soyundan gelişle ilgili anlatılar, Şuubî hareketin önemli bir odağıdır. İshak-İsmail kardeşlerden gelen ayırım, daha sonra Hz. Ali ve Kerbela olayı üzerinden gerçekleşen ikiliklerle birlikte Farsların kimlik geliştirme hikâyesinin önemli bir parçasıdır.

Mesudî’nin Farsların İshak üzerinden övünmeleri hakkındaki aktarımları, İran kültüründe bu soy övücünün tarihine dair önemli kayıtlardandır. İshak Peygamber, oğlu İsrail’le İsrailoğullarının da atasıdır. Farsların İbrahim oğlu İshak’ın soyundan geldiğine dair bazı rivayetlerde İshak soyu, efsanevi İran

⁵ Şuubiler hakkında *Müslüman kavimlerin müsavatını iddia eden bir ümme demokrasisi idi* yorumunu yapan Ziya Gökalp, bu müsavatın “İslam ümmeti”ni doğurduğunu söyler (1975: 156). Ziya Gökalp’ın Mevali ile ilgili ahkâmı kaldıran Abbasi hilafeti ile ehl-i zimmet kavramını kaldıran Sultan Abdülmecid’i eşitliğin iki büyük tezahürü olarak anması çarpıcıdır.

⁶ Mesudî ayrıca Perslerin Lut Peygamber’in Rebessa ve Zagirsa adındaki iki kızından türediklerini iddia edenlerin de mevcut olduğunu söyler (Mesudî 2011: 208).

hükümdarı Keyümers, Efridun ve Nişabur gibi isimlerle de birleştirilmiştir. Mesudî bu konuda dönemin keskin dilli şairi Beşşar'dan da bir şiir nakleder:

Bazı Persler, iki yüz yetmişten sonra⁷ İsmailoğullarına karşı dedeleri İshak b. İbrahim el-Halil'le övünmüşlerdir. Çünkü onlara göre kurban edilmek istenen İsmail değil, İshak'tı. Hatta Beşşâr Burd bir şiirinde:

Hacer oğulları! Biliyorsunuz gerçeği

Öyleyse bu gurur ve kibir de neyin nesi

Sizin ananız değil miydi fi tarihinde

Bizim güzel annemiz Sare'nin cariyesi

Hükümdarlık da bizimdir peygamberler de

İnkâr ederseniz bunu ödersiniz bedelini!..

diye başlayan uzun bir kaside yazmış, üç yüz yıldan sonra Abdullah ibn el-Muğtaz ona cevaben başka bir uzun kaside kaleme almış ve her bir beytine bir beyitle karşılık vererek "... bir köpeğin havlamasını duyuyorum... hâşâ, İshak sizin babanız olamaz.." gibisinden sözler sarfetmiştir (2011: 211).

Beşşar'ın şiirinde Haceroğullarına diğer bir deyişle Arap ırkına yapılan aşağılama, dip ata olarak aynı şecerede buluşma kabulünü engellemiyordu. Peygamber soyu ile birleşme, İbrahimî dünyanın sınırları içinde tarihsel bir geçmiş olarak tanınmanın ve var olmanın koşuludur. Genel tarih geleneği, bilinen dünyayı inanç eksenli bir yorumla bazı temel soy çizgileri ve birkaç bin (genellikle altı bin) yıllık bir zaman akışı ile kuşatmış olarak yorumlar. Milletlerin (ve hanedanların) kendilerine has soy geçmişi, peygamberin soyu üzerinden dünyanın genel tarihine dâhil edilmiştir. Arap olmayan milletleri birleştiren İshak Peygamber'den gelen şecere kurgusu, Osmanlı Devleti'nin tarih görüşünde de bir gelenek hâlini alacaktır.

Emevî nesepçiliğinin doğurduğu nesep ilminde en önemli referans Eski Ahit olarak da bilinen Tevrat'tır. Tevrat'ta özellikle Nuh Peygamber sonrası soyların gelişmesine dair teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Şecere metinlerinde genel eğilim soy hakkındaki anlatıyı Tevrat'taki şecere ile birleştirme yönündedir. Bu soy akışları kısas-ı enbiyalarda "İsrailiyat"la uyumlu şekilde tekrar edilebilir. Kısas-ı enbiya metinleri, peygamber soyunun akışını gösteren ana kaynaklardandır. Ancak Fars tarihi İslami geleneğe eklemlenirken genel

⁷ Miladi 833-834.

tarih görüşünün temel alacağı bazı bağlantıları da şerece paradigmasına eklemiştir.

Arap orduları tarafından ele geçirilmeden önce Zerdüştlüğü devlet dini olarak benimsemiş olan Sasani Devleti, güçlü bir milli bir kimliğe ve destan geleneğine sahipti. İran padişahlarının ve efsanevi kahramanlarının öyküleri eski zamanlardan beri İran edebiyatının temel malzemesidir. Bu malzeme İslam kültürüyle etkileşime girdiği süreçte yeni dinin tarih anlatısına eklenerek İslami bir görünüm kazanmış, tarih övücü şehname türündeki eserlerle devam etmiştir. Sasaniler döneminin en önemli kaynaklarından olan ve zamanımıza ulaşmayan Hüdayname, Avesta ve sözlü olarak aktarılan rivayetlerden oluşan iç içe geçmiş bir milli destan olarak şahnamelerin temel kaynağını oluşturan eserdir (Fırdevsî 2016: 23-24). Keyümers'ten Yezdicerd'e kadar birçok İran destanının ve tevarihin Hüdayname'nin metninden veya çevirisinden yararlanarak yazıldığı tahmin edilmektedir. Pendname, ayinname, hüdayname gibi ahlak ve nasihat kitapları, İslam siyaset kültürünün oluşmasında da başat bir role sahiptir. İncalcık; pendname, kabusname türü eserleri, Arap geleneklerine karşı kadim İran geleneğini savunan Şuubiyye hareketine atıf ile değerlendirir (2021: 3).

Edebiyatta olduğu gibi nesep ilminde de etkili olan İran efsaneleri, İslamileşmek bir yana İslami tarih anlatısını yeniden şekillendirmiştir. İslam öncesi İran kültüründe bir ilk insan ve ilk hükümdar olarak anlatılara konu olan Keyümers, İslami gelenekte ilk insan Adem Peygamber'in kendisine hükümdarlık verilen oğlu olarak kutlu şecereye en başından dahil olur ve adil hükümdarlığın baş örneği olmayı sürdürür.⁸ *El-kâmil fi't-târîh* yazarı İbnü'l-Esir, bazı Fars anlatılarını hurâfatü'l-Fars olarak aktarmakla birlikte Keyümers ve diğer Fars atalarıyla ilgili görüşlere bir bilgi sahası olarak eserinde geniş yer verir ve Fars tarihini, insanlığın dünya üzerindeki tarihini tespit etmek için temel bir ölçüt

---

⁸ Bu konuda Gazali'ye de atıf yapılır. Gazali'nin *Nasihatu'l-Mülûk*'unun Osmanlı sahasında yapılmış bir tercümesinde İran hükümdarı Keyümers'in seçilmişliği *Zıkr-i Ensâb-ı Mülûk* başlığı altında şu şekilde anlatılır: “*Mervîdür ki çün evlâd-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm rûy-ı zeminde keşir ve bunlaruñ zindegâneleri emr-i ‘asir oldı Hâzret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm evlâdından Şit ‘aleyhi’s-selâmla Keyümers’i ihtiyâr eyledi ve bunlara düstürü’l-‘amel olmağıçün kırk şahife-i münzele virüp Hâzret-i Şit’i meşâlih-i dîn ve umûr-ı âhirete vâli ve Keyümers’i umûr-ı dünyâ ve ahvâl-i re‘âyâya serdâr eyledi. Mülûk-i arzuñ evveli Keyümers’dür (...)*”. Gazali'nin *Nasihatu'l-Mülûk*'unun tercümeleri için bk. Yılmaz 2020.

olarak alır.⁹ Farsların Araplardan daha eskiye gittiğine yapılan vurgu Zemzem Kuyusu üzerindeki anlatılara da sirayet eder.¹⁰ Artık İran tarihi de şecere metinleri için önemli bir referans hâline gelmiştir.

Kureyşîlik ve İslami Liderlik

Müslüman devlet anlayışında İslam Peygamberi'nden sonraki devlet başkanlığı kurumu hilafet olarak adlandırılır. Hilafetü Resullulah, emirü'l-mü'minîn ve imam ünvanlarıyla da anılan halife, Peygamber'in halefidir. Hilafeti Yeniden Düşünmek eserinde Hüseyin Yılmaz “tarihsel hilafet”i tasavvufi hilafetten ayrı ve Abbasi halifelerinin meşruiyet ihtiyaçlarına hitaben geliştirdikleri bir teori olarak ele alır: Fıkhın meşrulaştırdığı şekliyle tarihsel hilafet, tasdik edilmiş Kureyş soyuna mensup birinin, Muhammed'in siyasi otoritesini tevarüs ederek onun yerine geçmesidir (2023: 32). İktidar mücadeleleriyle ilgili bir içeriğe sahip olan Kureyşîlik meselesi, tarihin bir döneminde ve tek kaynağa dayanarak ortaya çıkan neseple ilgili hadislerle muhalefeti susturucu kesin bir meşruiyet için kullanılmıştır. İmamet konusunda ileriye sürülen “Hükümdarlar Kureyşdendir.” hadisi, hilafetin dolayısıyla Müslümanlar üzerindeki egemenliğin Arap soyuna tahsis edilmesini bir kural haline getiriyordu.¹¹ Siyaseten güçsüz kalsa da Abbasiler Müslümanlara karşı

⁹ “Kâinatın ömrünü ve geçmişteki tarihi hadiseleri Fars hükümdarlarının isimlerine (ömürlerine) göre hesap etmek, diğer milletlerin hükümdarlarının ömürlerine göre hesap etmekten hem daha kolay ve hem de gerçeğe daha yakındır; çünkü Fars devletleri dışında, Âdemoğullarından gelen milletler tarafından kurulan hiçbir devletin bir hükümdardan diğer bir hükümdara ardı arkası kesilmeden muntazaman kesiksiz bir şekilde devredildiği bilinmemektedir” (İbnü'l-Esir 1987: 4).

¹⁰ Mesudî'nin Zemzem hakkındaki anlatımında Arap kültürünü horlamanın bir başka tezahürü görülür: Perslerin selefleri Beytü'l-Haram'a gider orada dedeleri İbrahim'i tâzim etmek, onun hidayetine tutunmak ve soylarını muhafaza etmek için tavaf ederlerdi (...) Sâsân Beytü'l-Harâm'ı ziyaret ettiğinde onu tavaf eder ve İsmail'in kuyusunda tepinirdi. Onun ve diğer Farsların tepinmesi sebebiyle bu kuyuya Zemzem Kuyusu adı verilmiştir (2011: 211). Farsların İslamdan önce Kâbe'yi hac için ziyaret ettiğine ve Zemzem'e kurban olarak hediye sunduğuna dair kayıtlara İbn Haldun da yer vermiştir. *Mukaddime*'deki kayda göre Abdülmuttalip'in Zemzem kuyusunda kazı yaparken bulduğu altından yapılmış iki ceylan heykelin de İranlıların Kâbe'ye sunduğu kurbanlardan olduğu nakledilmiştir (İbn Haldun 2020: 640).

¹¹ Kureyşîlik paylaşılabilen bir değer olarak bazı Arap kabilelerinin de arasını açmış bir konudur. Goldziher bu hususta Benu Same'nin (Same oğulları) dip ata olarak Kureyş'e isnat etmesi konusunda Kureyşîlerden gelen muhalefeti ele alır (2023: 266-269). Buna göre uzun süre Kureyşî konumunu savunmaya çalışan Benu Same'yi Kureyşîlik iddiasında çaresiz bırakan durum, “Benim amcam Same çocuksuzdur.” mealinde bir hadisin ileri sürülmesi olmuştur.

hilafet ve saltanat hakkının tartışmasız sahibiydi. İslam dünyasında siyaset literatürünün önemli bir konusu olmayı sürdüren Kureyşîlik, Abbasi sonrası düşünürlerin İslam devletinin başı hakkında yeni çözümler aramasını getirmiştir. Yüzlerce yıl süren Kureyşîlik tartışmalarına İbn Haldun asabiyet odaklı bir bakış sunarak Kureyşîlikten maksadın Peygamber kabilesinden olmak demek olmayacağını, hâkimiyet ve iktidarın kastedildiğini söyler: “Bu takdirde Müslümanları idare etme işini üzerine alan zatın, kuvvetli ve onunla birlikte çağında bulunanlara galip gelecek bir asabiyete sahip olan kavimden olmasını şart koşarız” (İbn Haldun 2020: 431).

İbn Hassûl'a Selçuklu veziri tarafından yazdırılan *Tafdil el-Etrâk alâ sari el-Ecnâd ve Menâkıbe'l-Hazret'l-Aliyyete'l-Sultâniye* (Türklerin diğer askerlere üstünlüğü ve Sultan Tuğrul Bey'in menakıbı) adlı eser, şecere üzerinde dönen tartışmaları ve iktidarın tarih tasarlayıcı rolünü gözler önüne seren metinlerdendir. Abbasi halifesinin koruyuculuğunu üstlenmede İran kökenli Büveyhîlere karşı Oğuz kökenli Selçukluları savunan ve saltanata Selçukluların daha layık olduğunu ifade eden bu risale, es-Sabi'nin Büveyhîleri öven ve yine siyasi bir teklif (ve belki tehdit)¹² üzerine yazılan risalesine bir karşılıktır. Eski İran hükümdarlarının şehinşah ünvanını ilk kez kullanan ve kadim İran geleneklerini canlandırma bilinciyle hareket eden Büveyhîler Selçukluların rakibiydi. İbn-i Hassûl, Büveyhî soyunu Behram Gur'a ve Benû Dabbe'ye bağlayan Sâbî'yi şu şekilde eleştirir:

Onlar arasında İslamiyeti yayan Sünnî ve Şiî âlimlerin, onlara Araplar arasında Peygamberin nesebinden ve asaletinden hangi dereceye sahip olduklarını öğretmeleri, onların da savaşlarda, şiirlerinde, sözlerinde hasımlarına karşı bu neseple övünmeleri gerekirdi. Hâlbuki onlardan böyle bir şey asla duyulmadı. Böyle bir şey akıllarından geçmedi. Böyle bir övünmeyi işlerinde, oyunlarında, şiirlerinde, hutbelerinde, şarkılarında dile getirmediler. (...). Es-Sâbî'nin Deylemîlerin nesebini Benu Dabbe'ye bağlamasının

¹² El-Sâbî'nin, Büveyhîleri öven eserini, kendisini hapse attıran Büveyhî vezirinin emriyle ve baskı altında yazdığı anlatılır: Azudüddeve, el-Sâbî hapiste olduğu sırada Büveyhîler ve Deylemîlerle ilgili bir kitap yazmakla görevlendirdi. (...) Yazdığı kısımları Azudüddeve'ye gönderiyor, Azudüddeve okuyup gerekli düzeltmeleri, ilaveleri, çıkartmaları yapıyordu. El-Sâbî eserini hapisten çıktıktan sonra tamamladı. Adını Azudüddeve'nin Tacülmille lakabına nisbetle Kitâbe'l-tâcî fî ahbar el-Devlet el-Deylemiyye koydu. Kaynakların nakline göre, el-Sâbî eserini yazarken yanına giren bir arkadaşının ne yaptığını sorması üzerine “yalan yanlış şeyler karalıyorum.” demiş, bunu duyan Azudüddeve onu fillerin ayakları altında ezmek istemiş, Ebu'l-Kasım Abdüllaziz b. Yusuf ile Nasr b. Harun'un şefaatleri üzerine öldürmekten vazgeçip hapse attırmıştır (Şeşen 2003: 123). Eseri elimize ulaşmayan El-Sâbî hakkındaki bu rivayetler, iktidarın tarihi ne şartlarda kurguladığına örnek oluşturur.

sebeplerinden biri, onların nesebinin Araplar arasında en zayıf nesepe olması ve sayılarının fazla olmasıdır. Onlar Kureyş, Temim, Tayy, Kays, Hındif, Akil kabileleri gibi Araplarından bağrından, en şerefli kollarından değildir. Eğer el-Sâbî Deylemîlerin Kureyş'e çıkmasına yol bulsaydı bunu da iddia ederdi. O zaman Azudüddeve'nin halife olması gerçekleşirdi. Azudüddeve hak etmediği bu şerefle zırhlanı, onunla böbürlenirdi (Şeşen 2003: 131-132).

Ebu Hassûl'un yukarıdaki şecere tartışmasında soy üstünlüğünün temel ilkeleri olarak şu sözleri de buluruz: Bir nesebin şerefi, Peygamber'in nesebindeki yerine göre ölçülecektir. Peygamber'e en yakın olanın şerefi daha köklü, nesebi daha asil, iftiharî daha açık, hasebi daha üstündür (Şeşen 2003: 132). Geniş şecere literatürü, İslami hanlıklarda ortaya konan nesepe-namelerde bu temel ilkenin gözetildiğini önümüze serer. Kureyşî soyuna bağlanamayan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, *yemînü emîri'l-mü'minîn, melîkü'l-İslâm ve'l-müslimîn* gibi ünvanlarla Abbasi halifesinin siyasi otoritesini üzerine almıştır.

Memluk sahası yazarlarından Necmeddin et-Tarsûsî, Türkler için neden en iyi mezhebin Hanefilik olduğu konusunu tartıştığı Tuhfetü't-Türk eserinde Şafîî âlimlerin kitaplarındaki halifenin Kureyşî olmasına dair delilleri sunduktan sonra şöyle der:

Hepsi de sultanın müçtehit ve Kureyşî olmasını şart koşmuşlardır. Fakat bu ne Türklerde ne Acemlerde mevcuttur. Şu hâlde Şafîîlere göre Türklerin hükümdarlığı sahil olmadığı gibi Türklerden kazâ görevi kabul etmek de sahil değildir. Çünkü sultan olamayan kişiden nasıl görev kabul edilebilir? Bu görüşte apaçık mefsedetler bulunduğu gibi raiyyenin sultandan uzak durması, ordunun ona biat etmesini engellemesi gibi birçok zarar vardır. Bu sebeple mezhebimizin Türkler için İmam Şafîî'nin mezhebinden daha uygun ve daha yararlı olduğunu söyledik. (Tarsûsî 2018: 38).

Tarsûsî'nin bu bahsin başına aldığı hadis de eşitlik vurgusu olan bir hadistir: *Size Allah'tan sakınmanızı, Habeşî bir köle size idareci olsa bile onun sözünden çıkmamanızı ve itaat etmenizi tavsiye ediyorum* (Tarsûsî 2018: 36). İki yüzyıl sonra Osmanlı sahasında kimliği bilinmeyen bir müellif tarafından Nasihatü'l-Mülük başlığıyla Türkçeye çevrilen bu eserdeki ifadeler, iktidarın temeli olarak ortaya sürülen ilkeye karşılık Türk devletlerinde kaleme alınan onlarca fıkıh kitabının konularından olmuştur.

Nuh ve İshak Peygambere Dayanma ve Türklerin Genel Tarih Anlatısında Yer Bulması

İslam devletinin hükümdarı olmak, peygamber soylu bir şecerenin sağlayacağı meşruiyeti gerekli kılıyordu. İslam Peygamberi'nin soyuna erişmek

için en temel nokta, İbrahim Peygamber'in nesebidir. İbrahim Peygamber'in iki oğlu, Arapların ve Arap olmayanların atası olmuştur. Türklerin İslami tarihlerdeki ilk izleri Nuh oğlu Yafes üzerinden üretilen şecerelede görülür. Daha sonra Fars geleneğinin de etkisiyle şecere örgüleri Türkleri İbrahim Peygamberle ilişkilendirir.

Fazlullah Reşideddin'in İlhanlı soyunu peygamberle birleştiren tarih yazımından sorumlu olduğu yıllar, Moğolların henüz ilk Müslüman hükümdarlarını gördüğü ve mezhep seçiminde kararsızlıkların yaşandığı yıllardır. İslami çerçeveye oturtulmuş bu tarih yazımı, hanedanın ikinci Müslüman hükümdarı olan genç yaştaki Gazan döneminde başlayıp Olcaytu döneminde tamamlanmıştır. Yaşlı vezire büyük bir serveti mükâfat olarak veren genç hükümdar Olcaytu'nun bazı inanç krizleri yaşadığına dair çeşitli aktarımlar mevcuttur.¹³ Bu da aslında soy anlatısının öncelikle bir söylem olarak üretildiğini açık eder.

Gazan Han'dan yüz yıl sonra Moğol mirasını temsil eden "Küregen" Emir Timur da kendi şeceresini, biraz daha farklı bir bağla yine peygamber soyuna bağlayacaktır. Emir Timur'un mezar taşındaki kitabede, değişen siyasi şartlara göre revize edilmiş bir şecere örgüsü karşımıza çıkar. İslam peygamberinin amcasının oğlu "Allah'ın arslanı" Hz. Ali bin Ebi Talib, Alankova efsanesiyle bütünleşmiş bir şekilde Emir Timur'un dip atası olur. Abdulkadir İnan'ın Semenov'dan yaptığı tercümeyle göre bu soy ağacı bilgisini içeren Arapça kitabe şu şekildedir:

Bu, büyük sultan ve asil hakan emniyet ve amanı (etrafa) yayan Emir Timur Küregen'in mezarıdır. (Timur) bin Turagay bin Bargul bin Emir Aylangir bin Emîr İcil bin Emîr Karaçar Noyan bin Emîr Sugucicin bin Emir İrdamcı "Barlas" bin Kaçulay (Han?) bin Emîr Tumanay. Bundan sonra Cengiz Han bin Yasukey Bahadır bin Emîr Bartan bin Emîr Baysunkur bin Emîr Kaydu bin Emîr Tumnay (galiba bu ad Tutumtin olsa gerektir) bin Emîr Buga bin Emîr Budancir. Bu asılzadenin babası malûm değildir, anası ise Alankuva'dır. Hikâye ederler ki

¹³ Rivayete göre Gülistan köşkünde işretle meşgul olduğu bir gecede yakınındaki birkaç kişi yıldırım isabetiyle ölünce Olcaytu'nun içine korku düşer. Bazı emirler Moğol âdetleri ve Cengiz Han yasasına göre sultanın ateşten geçirilmesi gerektiğini söylerler. Olcaytu için getirilen bahşılar, bu durumun Müslümanlığın uğursuzluğundan kaynaklandığını, sultan eğer İslam dinini terk ederse ateşten atlamasının bu uğursuzluğu gidereceğini söylerler. Bezginlik ve kararsızlık içinde üç ay geçiren sultan nedimlerine şöyle der: *Ben İslam dini yolunda, ibadet ve taati uğrunda hayli sıkıntı çektim. İslamı bütünüyle nasıl terk edebilirim?* (Özdemir 2023: 72'den; Murtazavî 1385: 223) Olcaytu, amcası Ahmet Teküdar ve kardeşi Gazan Mahmud ile birlikte İlhanlıların Müslümanlığı seçen ilk hanlarından.

bu (oğul) onun tarafından zina ile (peyda) edilmiş değil, fakat Tanrı'nın arslanı Galib Ali bin Ebi Talib'in -Allah ona kerem eyleye- soyundan birinin temiz ışığı dokunmasıyla peyda olmuştu (Semenov 1960: 143-144).

Bu soy ağacına göre Emir Timur ile Cengiz Han'ın ortak ataları Emir Tumanay'dır. Emir Tumanay'ın iki oğlundan Kaçulay Timur'un, ikinci oğlu Kaydu Cengiz Han'ın atasıdır. Timur'un Ali neslinden geldiği Uluğ Bey tarafından konulan yeşim taşından kitabede ve Timur'un büyük oğlu Miranşah'ın kitabesinde de tekrar edilmiştir. Bu kayıtlardan yola çıkarak Semenov, bu seçerenin Emir Timur'un seyyidliğini teyit ettiğini, onun Şî' değilse bile Şî'lere sempatisi olduğunu gösterdiğini söyler. Nitekim Timur'un halefleri 1480 yılında Belh civarında Ali'nin mezarını keşfederek bir "ravza" da yaptırmıştır (Semenov 1960: 152). Şî'-Sünnî bölünmesinin soy ağacı kurgusunun şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı burada da görülmektedir.¹⁴

Arap dışındaki soylar için İshak Peygamber temel ayırım noktasıdır. İbrahimî soy açısından bir eşitleme olarak görülecek bu menşe, cariyeye ve hür kadından doğmuş olma ayrımıyla, Beşşar'ın da şiirinde görüldüğü üzere, Farslarda üstünlük söylemini beslemiştir. Arapların soy atası İsmail bir cariyeye olan Hacer'in oğluyken Farsların soy atası olarak ileri sürülen İshak, İbrahim Peygamber'in hür eşi Sare'nin oğluydu. "Kurban edilen evlat" miti ise bir *ana ilki*¹⁵ olmanın yanında babanın ilk evladı olma yönünden de temel bir meşruiyeti gündeme getirir. İlk evlat, babanın mirasında en ziyade hak sahibidir. İbrahim Peygamber'in Allah yolunda kurban ettiği oğulun İshak mı İsmail mi olduğu üzerinde ihtilaf vardır. İncil'e göre kurban edilecek evlat İshak idi. Anadolu İslam kültüründe kurban olarak anılan evlat genellikle¹⁶ İsmail'dir. Kurban edilecek evlat konusundaki bu ihtilaf kutlu soy anlatılarına eklenerek tarih tasarımının başlıca şekillendiricilerinden olur. Anneden doğan ilk çocuk olma, "İshak ve İsmail" gibi İshak Peygamber'den doğan iki oğul olan "Yakup ve Ays" üzerinden de ayrıca bir ayrışma daha getirecektir.

¹⁴ Seyahatlerini 1626'da kaleme alan Francisco Pelsaert; Pers, Özbek ve Tatarların *Muhammet'ten ziyade Ali'nin tarafını*; Türk, Arap ve Hindustanîlerin *Muhammet'in tarafını tuttuğunu* söyler (2022: 102).

¹⁵ Bir annenin ilk doğurduğu çocuk olma anlamındaki *ana ilki*, halk biliminin önemli bir kavramıdır. Ana ilkinin kutsallığı hakkında halk kültüründeki şifa uygulamaları ışık tutucudur (Haznedaroğlu 2021). Peygamberlik anlatılarında ana ilki olma hususu öne çıkarılır.

¹⁶ Söz gelimi XIV. yüzyılda Türkçeye çevrilen Sa'lebî'nin kısas-ı enbiyasında kurban edilmek üzere götürülen evlat, Sare'nin oğlu İshak'tır (Yılmaz et al. 2017).

İshak Peygamber sadece Farsların değil giderek bütün Arap dışı unsurların atası olmuştur. Mesudî İsrailoğulları gibi Yunanlıların da bu ataya dayandırıldığını beyan eder (2011: 209). Nitekim 9. yüzyılın önemli filozofu Kindî eski Yunanlılara (yani İyonyalılara) adını veren Yunan ile Arapların atası Kahtan'ın kardeş olduğunu gösteren bir soy ağacı tablosu ileri sürmüştür (Aça 2021: 9'dan; (Gutas 2003: 90-91).¹⁷ Türklerle "Rumlu"lar hem Yafes hem İshak Peygamber oğlundan getirilen şecerede akraba olurlar.¹⁸ Nuh oğlu Yafes'e de İshak'ın diğer oğluna da nübüvvet verilmemiştir. Peygamberlik yerine hükümdarlık duası alan oğulun soyundan gelmiş olmak, dünyadaki hükümdarlığın anlamlı bir açıklaması olarak anlaşılabilir. Bu açıklama manevi otoritenin Kureyşîlik üzerinden yürümesi ilkesiyle de barışıktır. İshak ve İsmail Peygamber arasındaki ilk evlat ayrışması, İshak oğlu Yakup ile Ays arasında da teferruatlı bir öykü olarak mevcuttur. Kısas-ı enbiyalarda işlenen bu ayrışma öyküsü, Türklerin kavmî olarak diğer İshak oğullarından ayrılışını da temsil eder. Bu öykü aynı zamanda bir mağduriyet öyküsüdür. Yakup Peygamber tarafından hileyle alt edilen ve nübüvvet hakkı gasbedilen Ays (Esav, İs), II. Bayezid dönemi ve sonrası tarih yazımında Türklerin atası Kayı olarak karşımıza çıkar.

Fırdevsî'nin yazılışı farklı nüshalarda 994, 1009 gibi farklı tarihlerde gösterilen büyük eseri *Şehnâme*, İslam öncesi kültürün kadim hatıralarını toplayıp yeniden canlandıran bir eser olarak yüzyıllara damgasını vurmuştur. İran'ın İslam öncesi mitolojik geçmişini İslam'a bağlayan *Şehname*, kamusal alanda kültür havuzu işlevi gören bir başyapıttır. İbnü'l-Esir *Şehname* hakkında *Farsların Kur'an'ı* ifadesini kullanır. Ona göre Farsça Arapçaya göre denizde bir damladır ama Farslar edebiyatta Arapları mağlup etmiştir (Goldziher 2023: 249). İlhanlı sultanı Gazan da (Özdemir 2023: 122) Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat ve Karamanoğlu Sultan Alaaddin (Tosun 2021: 63) de *Şehname* gibi bir eserin kendi iktidarlarının şöhreti için yazılmasını arzu etmiş, bu yolda şairlere ve tarih bilen âlimlere teşvikte bulunmuştur. Oğuznamelerin meçhul yazarı ve onları derlemekle görevlendirilen yazar da iktidarın onurlandırmasına hizmet ederken aynı zamanda bir özbiçimlendirme örneği sunar. Sonraki yüzyıllarda şairler

¹⁷ Gutas, Kindî'nin Yunan mirasını Fars'a mal etmek amacıyla bu şecereyi kurguladığını söyler (Gutas 2003: 90-91)

¹⁸ Rumlular bazen Sam oğulları üzerinden Arap ve Farslarla da birleştirilir. İbnü'l-Esîr Vehb bin Nasîr'ın bu konudaki rivayetini zikreder (İbnü'l-Esîr 1987: 150-152).

edebi dilde Arapçanın değil Farsçanın tahakkümü altındadırlar. Artık Arapçaya rağmen değil Farsçaya rağmen Türkçe yazmak, Türk dilini savunmak gerekecektir.

Kâşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçeyi öğretmek üzere 1074 yılında tamamladığı *Dîvânu Lugati't-Türk*, yazıldığı dönem itibariyle bu yüzden ayrıca dikkate değerdir. Türkçenin değerli bir dil olduğunu ifade eden sözlükçü, geleneğe uyararak bu iddiasını bir hadisle destekler (Ercilasun & Akkoyunlu 2026: 115):

Bu satırlar, bu dönemde Türklerin üstünlüğü konusunun İbn-i Hassûl'un eserinde vurgulandığı gibi sadece askeri sahada değil kültürel sahada da canlı bir tartışma konusu olduğunu gösterir. Yazar eserdeki haritada merkeze Mekke yerine Balasagun'u yerleştirmekle kitabın ana söylemiyle uyumlu bir yenilik yapmıştır. Eser Bağdat'taki halifeye bu şekilde bir girişle takdim edilmiştir. Bağdat'taki Arap halifelere karşın İslam kültürünü şekillendirenler Orta Asya'dan gelen İranî ve Türkî halklardır. *Kayıp Aydınlanma* eserinde bu sözlükçü yazara bir bölüm ayıran Starr, eserin Balasagun merkezli bu dünya haritasını "hem intikam hem de siyaseleşmiş bir kültürel revizyonizm" olarak yorumlar (2013: 399).

Dil ve edebiyat konusunda günümüze ulaşabilmiş az sayıdaki kaynak, Orta Asya'daki Türk kökenli aydınlar arasında Türkçe savunusunun belli başlı bazı izlerini yansıtır. Anadolu'da teşekkül eden Türk edebiyatında da Fars edebiyatının bastırıcı etkisi uzun süre devam etmiştir. Bürokrasi, bilim ve edebiyat sahasında itibar görmeyen Türkçe, sözlü kültürden yazılı kültüre öncelikle destan, menakıb gibi türlerde ve halktan revaç gören eserlerle iz düşürebilmiştir. Türkçenin devlet ve kültür dili olması Moğol Anadolu'sunda ve Anadolu beylikleri döneminde gerçekleşecektir. Özellikle Germiyanlı Beyliği'nin musahip şairleri, Türkçe klasik edebiyatının oluşmasında önemli pay sahibidir. Bezm gelenekleriyle beraber bu edebi yükseliş, Osmanlı Beyliği tarafından bir örnek kabul edilmiş, Germiyanlı Beyliği'nin damadı Yıldırım Bayezid üzerinden Osmanlı sarayına da taşınmıştır. Yıldırım Bayezid dönemi, şairleri himaye etme ve sarayda bir edebiyat çevresi oluşturma yolunda bilinçli çabaların olduğu bir dönemdir. Devlet Ankara Savaşı'yla dağıldığında bile şehzadelerin etrafında oluşmuş zengin bir edebi çevre söz konusudur. Osmanlı kimliğinin tarihe

düşülmüş ilk izleri olan *İskendername* ve *Halîlname* Fetret Devri ve sonrasında kaleme alınmıştır. Devletin bir imparatorluk olma yolundaki ilerleyişinin bir parçası olarak edebi sahadaki hareketlenme, özellikle II. Murat'ın nitelikli yönlendirmeleri ve aydınları teşvikiyle başlamıştır. Hemen her alanda görülen güçlü çeviri faaliyetleri klasik İslam-İran fikir hayatına katılma çabasını yansıtır (İnalcık 2021: 106). İshak Peygamber kökenine bağlanma, İran kültürünün Oğuznameler üzerindeki göz ardı edilemeyecek etkilerinden biri olmuştur. Bugün elimize birkaç nüsha hâlinde ulaşan DDK metninin mukaddimesindeki “Osman Bey ve nesli” vurgusu, devletin Oğuznameleri iktidar söylemine dâhil ettiğini gösterir.

Efsanevi Türk hükümdarı Oğuz, Türk soyunun menşeinin dini anlatıdaki peygamber nesline dolayısıyla tanınan kabul edilen insanlık hikâyesine bağlayan millî atadır. Oğuz Han'dan bahseden metinler, Oğuznameler ve Oğuz tarihleri Oğuz'u Yafes'in soyu içinde anar, böylece Türk soyunun menşei, temel inanç ekseninde bir yere oturmuş olur. Nuh Peygamber'den Âdem Peygamber'e kadar gelen nesil basamakları rivayetlere ve kaynaklara dayalı olarak sayılabildiği için aslında Nuh Peygamber'den gelen soyu bilmek, insanlığın başlangıcına kadar giden soy zincirini bilmek anlamına gelecektir.

İnanca göre büyük tufandan sonra insanlığın soyu Nuh Peygamber'in oğulları vasıtasıyla yeniden yeşermiştir. Milletlerin farklı soylara ayrılmasının Nuh Peygamber'in oğulları üzerinden yorumlanması öncelikle Biz Nuh'un zürriyetini kalıcı kıldık (37/77) ayetiyle ve Tevrat'ta geçen soy tasnifleriyle (*Tekvîn* 7/1-3) ilgilidir. İbn Abbas'ın söz konusu ayeti değerlendirirken “Sadece Nuh'un soyu kaldı.” dediği nakledilmiştir (Kutluay 2015: 23). Kutluay'ın bu konuyu ele alan makalesinde insan soyunun Nuh Peygamberin üç oğlundan yürümesi konusunda Taberî (ö.310/922), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebû Hâyyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), Kurtûbî (ö. 671/1273), İbn Cüzey (ö. 741/1340), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Hâzin (ö. 725/1341) ve Âlûsî (ö.1270/1854) gibi kaynaklar sayılmaktadır (Kutluay 2015). Nuh'un oğulları rivayeti, Ebu Hureyre'ye dayandırılan bir hadisle desteklenerek “Sâm'ın soyundan gelen Arap, Fars ve Rumularda hayrın bulunduğu, Yâfes'in soyundan gelen Ye'cûc Me'cûc, Türk ve Sakâlibe'de hayrın bulunmadığı belirtilmiş; Kıbtî(lerin), Berberî(ler)in ve Sûdan(lılar)ın ise Hâm'ın neslinden geldikleri ifade edilmekle yetinilmiştir” (2015:32). İsnaden ve metin olarak zayıf bulunan bu hadis, Arap, Fars ve

Rumluları üç makbul millet olarak birleştirmekle Şuubi hareket doğrultusunda kullanışlı bir tablo çizer.

Türklerin ve Moğolların hor görülüşü benzer şekilde Hıristiyan anlatılarda da Gog Magog anlatılarıyla tekrar etmektedir. Papanın emriyle kutsal topraklara seyahat eden Ricoldus de Monte Crucis, tarihlerde ve kutsal metinlerde adı geçmeyen Tatarların İsrailoğullarının onuncu kayıp kabilesi olabileceği kanaatini aktarırken bu halkın dünyanın sonunda İskender'in çektiği seddi aşarak dünyayı yok edecekleri inancına da değinir. Ona göre kendilerinin Gog Magog'dan türediğini söyleyen Tatarlar bu yüzden kendilerine Mogoli demiştir (2022: 52-53). Türk ve Moğol soyunu birleştiren tarih metinlerinde Ye'cüc Me'cüc bağlantısı da tekrar edilmiştir. Ancak Ye'cüc Me'cüc'ü Yafes'in nesli dışında ele alan rivayetler de vardır¹⁹ ve bu rivayetler Türkleri bu lanetli kavimden uzak kılar.

Yafes neslinin hor görülüşüne karşılık Türk şecere geleneği Yafes'in soyunu avcı ve hükümdar olarak kodlamıştır. Türk ve Oğuz soyunun Nuh Peygamber'le bağlantısı Yafes'tir. Anlatıya göre Nuh oğlu Yâfes'in oğullarından birinin adı Türk'tür ve Türkler onun soyundan gelir. Diğer kardeşler de Türk soyuna yakın olan diğer ırkların menşei kabul edilmiştir. Türklerin Yafes soyuna bağlanması hakkında elimizdeki en eski belgelerden biri Kaşgârlı Mahmud'un ifadeleridir:

Türkler aslında yirmi boydur (qabi:le). Bunların hepsi Nuh Peygamber'in (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu Yafes oğlu Türk'e dayanır. Bunlar, İbrahim (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu İshak oğlu İysu oğlu Rum oğulları gibidirler. Bu boyların her birinden ayrılmış dallar vardır ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Ben ana kabileleri saydım; tali olanları bıraktım. Ancak Oğuz Türkmenlerinin oymaklarını (butu:n) ve hayvanlarının damgalarını, insanların bilmesi gerektiği için, zikrettim. (Ercilasun- Akkoyunlu 2016: 10)

Kaşgârlı Mahmud'un Türk soyunu Nuh Peygamber'e bağlarken İbrahim Peygamber'i de anması, Mesûdî'nin tarihinde görülen çift çıkışlı şecere örgüleriyle uyumludur. Sözlükçü, yine Yafes'in soyu içinde gösterilen Ye'cüc ve Me'cüc'lerin diyarına da haritasında yer vermiştir.

¹⁹ Rabgûzî, Ye'cüc Me'cüc'ün Yafes bin Nuh uruğuna bağlandığı rivayetini aktardıktan sonra bu soyun Adem-i Safî'nin uyurken yere damlayan nutfesinden geldiğini ifade eden İmam Ka'b rivayetini de aktarır: "(...) Olar Adem oğlanları da tansukrakı turur. Âdem-i Şâfi uyurda tüş gördi nuţfesi yerge tamdı. Mevlî ta'âlâ ol nuţfe suwdın Ye'cüc ve Me'cücni yarattı. Bizge atamız tarafından katılurlar, anamız Havvadın katılmaslar." (2019: 339-340). Bu rivayet Ye'cüc ve Me'cüc'ü bütün insanlığa eşit derecede bir akraba kılar.

Türkçede yazılmış kısas-ı enbiya kitapları, Nuh oğlu Yâfes'i Türklerin atası olarak anmayı ihmal etmez. Bugün bilinen, Türkçe yazılmış en eski kısas-ı enbiya metinlerinde bu ayrıntı atlanmamıştır (bk. Cemiloğlu 2000: 141) “Ribât Oğuzlu” Rabguzî 1310 yılında tamamladığı kısas-ı enbiyasında bu konuyu şu şekilde verir:

Nuhning üç oğlu kaldı. Nüh aleyhisselâm ölerinde oğlanlarınnga vaşiyet kıldı. Cihāning ortasın Sāmgā bērdi. Hām'nı mağribğa iddi. Yâfes'ni maşriqğa iddi. Aymışlar: Türkler Yâfes uruğındın tururlar, adınlar Sām uruğındın tururlar (2019: 82).

Kısâs-ı Rabgûzî ile aynı tarihlerde yazılan *Câmiü't-Tevârih*'te ise Nuh Peygamber'e bağlanan şecere Moğollarla Türkleri birleştirir:

Üçüncü kısmı Yâfes'e verdi; o da Türklerin atasıydı. Yâfes'i pederi Nüh, doğu tarafına gönderdi. Moğollar ve Türkler de böyle anlatırlar. Fakat Türkler Yâfes'e Ebülce (ilce) Hân demektedir. Türkler Ebülce'nin Nuh'un oğlu mu yoksa torunu mu olduğunu bilmezler; bununla birlikte Nüh'un soyundan olduğunda ve zaman bakımından ona yakın olduğunda hemfikirdirler. Moğolların, Türk boylarının ve göçebe kavimlerin hepsi onun neslindedir (Özdemir 2023: 284).

Nuh Peygamber'e dayanan şecere örgüsü bu temel eserlerle tarih anlatılarını şekillendirir. Orta Asya sahası şecerelerinden Aksikentî'nin *Mecmu'u't-Tevârih*'inde ²⁰ veya Osmanlı sahası tarihlerinden olan Ramazanzâde'nin *Târih-i Nişancı Paşa*'sında yine Nuh Peygamber'e uzanan soy ağacı kurgusu tekrar edilegelir. Âdem Peygamber'den İslam Peygamberi'nin doğumuna kadar geçen süreyi altı bin yıl civarında aktaran tarih yazımında Yâfes sonrası soy zincirinde bazı farklılıklar görülse de anlatının ana hatları fazla değişmemiştir.

Soyların ayrışmasında ikinci kutup isim İbrahim Peygamber (Halil İbrahim)'dir. Mesudî Farsların hem Nuh üzerinden hem İbrahim üzerinden gelen soy ağacı rivayetlerine yer verir. Buna göre Sâmanîler Lut Peygamber'in iki kızına veya Nuh Peygamber'in oğlu Sam'ın Yâsûr adlı oğluna dayandırılan soy ağacı (Mesûdi 2011: 208-211) ile birlikte, İbrahim oğlu İshak Peygamber'e bağlanan soy ağacına da itibar etmektedir. İbrahim'in oğulları İshak ile İsmail, Araplar ile Arap olmayanların atası kabul edilir. İsmail annesi Hacer'le Mekke'ye yerleşmiş, orada iki kez evlenmiştir. İshak ise iki oğlundan Yakup'a nübüvvet

²⁰ Şu farkla ki Aksikentî devam eden insanlık soyunu Nuh Peygamber'in oğullarına değil kızına bağlar. Peygamberin öz kızının neslinden Harezmliler gelmiştir (Çeribaş 2018). Nuh Peygamber'in tek kızıyla ilgili anlatı bazı temel eserlerde geçen ve Anadolu'da rivayetleri olan bir anlatıdır.

vermiş, diğer oğlunu Rum'a göndermiştir. Yakup Peygamber'in öyküsü *Ahsenü'l-kasas* olarak anılan *Yusuf u Züleyha* öyküsüyle devam eder. İshak Peygamber'in Yakup'la birlikte fakat ondan önce doğan oğlunun ise Rum oğullarının atası olduğu dışında fazla bilgi verilmez.

'İs, 'İys, 'Ays, *Iysu*, *İvaz*, *Esav*, *Ayaz* gibi farklı şekillerde yazılan ve okunan, İshak Peygamber'in peygamber olmayan oğlu (Esau), *Yafes*'le birçok noktada kesişir. Avcı olmak, sert ve güçlü olmak, her iki Türk atasının ortak özelliğidir. Her iki ata da babasından peygamberlik duasını kaçırmış; meliklikle, halkları yönetmekle ilgili dua almıştır. *Maveraünnehir*, *Semerkant*, *Buhara* gibi önemli kentleri elinde tutan, birçok bölgenin hâkimi olan Türklerin avcı bir atayla özdeşleştirilmeleri, İbrahimî milletlerin Türk algısını olduğu kadar Türklerin kendileri hakkındaki değerlendirmesini de yansıtır. Ancak bu anlatıların dünya hanlığını Türklerle özdeşleştirirken manevi otoriteyi (imamlık makamını) Türklerden ayırması da başka bir konudur.

Kaşğârlı Mahmud, Abbasi halifesine takdim ettiği eserinin önsözünde İslam'ın egemenlik güneşinin Türk burçlarında doğduğunu söyleyerek Türklerin üstünlüğüne dikkat çeker. Abbasi hilafeti ile Türkler arasındaki ilişki, Türklerin halifenin askerî gücünü oluşturması, halifenin Türklerin meşruiyet kaynağı olması şeklinde işler. Bu siyasi manzarayı bazı ayrıntılarını hariçte tutarak Türk gaza edebiyatının temel manzaralarından biri olarak değerlendirebiliriz.

Kıyas-ı enbiyalarda genel olarak Türklerin İshak Peygamber'e dayanmasına dair açık bir anma bulunmaz ancak kardeşi Ya'kûb tarafından peygamberlik hakkı gasbedilen kardeşin Rum'a gönderildiği ve Rum halkının da onun soyundan geldiğine dair satırları farklı kaynaklarda bulabiliriz. Rabgûzî'nin aşağıdaki satırları yazması ile ilerde Rum ülkesinin sahibi olarak anılacak olan Osmanoğullarının Rumluların atası olarak mağdur edilmiş 'Ayaz'ı benimsemesi arasında büyük bir tarih farkı yoktur. Eserini "begimiz, tacü'l-umera, muhibbu'l-ulema, yiğitler arığı, ulu adlı, kutlu zatlı Müslüman dinli, ademiler inancı, mü'minlerin güvenci, akli deniz" gibi vasıflarla andığı Moğol asıllı Nasiruddin Tok Bugra Beg'e sunan Rabgûzî, konuyu şu şekilde işler:

İshâk ulğardı erse İlyâs oğlu Batûlnın Ğ Rukî'a atlıg kızını ğoldı. Bu Rukî'adın eki oğul boldu ekiz, uluğı [‘Aya]z kiçigi Ya'kûb atlıg. Ayaznıng adakı ökçesin tuta toğdı anıng üçün Ya'kûb atadılar.

İshāk yalavaçnıng közleri körmes érdi. ‘Ayaž ulgardı érse awçılık kıılır érdi. Atası ‘Ayažnı artuğ sewer érdi. Künlerde bir kün İshāk ‘Ayažğa aydı: *Kediķnıng söklünçin könglüm tiler, anı keltürseng yemişde kedin sanğa yalawaçlık du‘ası kıılayın, tedi.* ‘Ayaž awğa bardı.

Aymışlar: Cümleñing du‘ası müstecāb érdi, ol du‘anı hāş oğlanlar haqqında kıılır érdi.

Ya‘kübni anası artuğraq sewer érdi, ol sözni işitdi bir koy boğuzladı, terisin Ya‘kübğa keddürdi. Anıñ için kim ‘Ayaž yawlağ tüglüg érdi. Seni atanğ anğlamasun, bargıl söklünçü iletgil, yesün, taķı aygıl, ol du‘anı kııla keldim, tēgil.

Ya‘küb koy terisin örtünüp kirdi, aydı: *Ata, kediķ eti uş keltürdüm,* tedi. İshāk ol etni yedi. Ya‘küb aydı: *Ol du‘anı kııla keldim,* tedi. İshāk Ya‘kübñing elgin tutdı terige tēgdi érse aydı: El cildü cild Ayaž ve assawt sawt Ya‘küb. Et ‘Ayažnıng turur, amma ün Ya‘küb’ning.

Du‘asın kııldı: Uruğunğ yalawaçlar bolsunlar, edgü şālih kıopsunlar.

Mevli ta‘ala İshāk du‘asın Ya‘küb haqqında icābet kııldı. Anda kedin ‘Ayaž ewdin keldi, et keltürdi, ol du‘anı kııldı. İshāk aydı: *Sen keldiñ sanğa du‘a kııldım.* ‘Ayaž aydı: *Men kelmedim.* İshāk aydı: *Ey ‘Ayaž sanğa bu meķrni Ya‘küb kııldı, anası birle.*

Anda kedin ‘Ayažğa edgü du‘a kııldı, yalawaçlık du‘asın kıılmadı. Bu yoldın ‘Ayažlı Ya‘kübli ara ‘adāvet boldı. İshāk olarnıng ‘adāvetindin kıorqup ‘Ayažnı Rüm vilāyetinğe iddi. Rüm halkı kamuğ ‘Ayažnıng uruğundın tururlar. Ya‘küb yalawaç uruğı İshāk yalawaç du‘ası berekātında kamuğ yalawaç kıopdılar. (2019: 117).²¹

Bursa’da bulunan ve ilk kısas-ı enbiyalarımızdan olan eserde (Cemiloğlu 2000: 163) Yakub’un, topuğuna tutunduğu kendisinden önce doğan kardeşi bir cümlede geçilir ve bu kardeşin akıbetine değinilmeden Yakub kıssası devam eder.

²¹ Metnin dil içi çevirisi: İshak büyüyünce İlyas oğlu Batul’un Rukia adlı kızını aldı. Bu Rukiya’dan iki oğlu ikiz olarak doğdu. Büyüğü Ayaz, küçüğü Yakup adında(dır). Ayaz’ın ayağını topuğundan tutarak doğduğu için (küçüğünün) adını Yakup koydular. İshak Yalavaç’ın gözleri görmüyordu. Ayaz büyüdü, avcılık yapar oldu. Babası Ayaz’ı daha çok seviyordu. Günlerden bir gün İshak Ayaz’a şöyle dedi: “Gönlüm geyik kebabı (veya av etinden kebab) diler. Onu getir, yedikten sonra sana yalavaçlık duası yapayım.” Ayaz ava gitti. Demişler ki cümle (peygamberlerin) bir duası mutlaka kabul olur idi, onlar da bu duayı en has oğullarına yaparlardı. Annesi Yakub’u daha çok seviyordu. Bu sözleri duyup bir koyun boğazladı. Koyunun derisini Yakub’a giydirdi. Çünkü Ayaz çok kıllı biriydi. “Baban sen olduğunu anlamasın, git kebabı ona götür, yesin. Sonra da (yalavaçlık) duanı almaya geldim de.” Yakup koyun derisini örtünüp babasının yanına gitti. “İşte geyik eti getirdim.” dedi. İshak o eti yedi. Yakup da “(Yalavaçlık) duanı almaya geldim.” dedi. İshak Yakub’un elini tuttu, elinin derisine değdiği anda *El cildü cild Ayaž ve assawt sawt Ya‘küb* yani “Deri Ayaz’ın derisi ama ses Yakub’un sesi.” dedi. Duasını (şöyle) kııldı: “Senin uruğun (zürriyetin) yalavaç olsun, iyi salih olsunlar.” Yüce Mevla İshak duasını Yakup hakkında kabul etti. Daha sonra Ayaz geldi et getirdi. Babasından o duayı istedi. İshak “Sen geldin, sana dua ettim.” dedi. Ayaz “Ben gelmedim” deyince İshak: “Ey Ayaz, sana bu hileyi anası ile Yakup düzenledi.” dedi. Ondan sonra Ayaz’a iyi dua etti, yalavaçlık duası etmedi. Bu yüzden Ayaz ailesiyle Yakup ailesi arasında düşmanlık oldu. İshak onların düşmanlığından kıorqup Ayaz’ı Rum vilāyetine gönderdi. Rum halkının tamamı Ayaz’ın uruğundandır. İshak Yalavaç duasının bereketiyle Yakup Yalavaç’ın soyundan hep yalavaç çıktı.

Kıyas-ı enbiya eserlerinin Yakup ve kardeşi arasındaki rekabeti işlerken kullandığı ayrıntılar dönemin tarih bilincine göre bir hamle olarak yorumlanabilir. TDK Kütüphanesi'nde bulunan ve XIV. yüzyıla tarihlenen bir diğer kıyas-ı enbiyada (Sa'lebîden çevrilmiş olarak) "Ol ikinin bir acep kıssaları var." diyerek işlenen İys ile Yakup rekabetinde büyük kardeş İys mağdur değildir, kardeşine asi olmuştur. Yakup ana rahmine daha önce düşmüştür. İki kardeş anne karnında savaşıyor, İys kardeşinden öne çıkamazsa annesini "depeleyeceğini" söylediği için Yakup ikinci olarak doğmayı seçmiştir. Buradaki yoruma göre bu hırslı kardeşin adı "âsi" anlamına gelir. Öykünün devamı benzer şekilde ilerler: İys, peygamberlik duasını kendinden önce alan Yakup'u öldürmek ister. Babası onun için dua eder, zürriyetinin toprak gibi çok olmasını ve başkalarının onlara melik olmamasını diler. Yıllar sonra İys kardeşini affeder. Ona Şam'ı bağışlar ve kendisi Rum'a göçerek orasını yurt edinir. Oğluna Rum adını koyar. "Cümle aklar ve sarılar" İys oğlu Rum'un çocuklarıdır (Yılmaz et. al. 2013: 153-155). Bu kitapta Yafes, Moğol ile Ye'cüc Me'cüc atası; Sam ise Arap, Fars ve Rum'un atasıdır (Yılmaz et. al. 2013: 122).

Yazılı kültürde peygamber çocuğu kardeşlerin rekabeti tevarih ve peygamber kıssaları kitaplarından başka mesnevilerde de anılır. Bir örnek olarak Fatih dönemi şairlerinden Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî, *Yusuflu Züleyha* mesnevisinde Yakup'un kardeşiyle olan kavgasını, "Avrat âl etti enbiyaya dahi" diyerek benzer akışta işlemiş, sonunda barışan bu kardeşleri "et ve tırnak" olarak nitelmiştir (1991: 52-60).

Kıyas-ı enbiyaların dönem siyasetinden etkilendiğinin bir örneği olarak Kanuni dönemi şairi Hindî'yi de anabiliriz. Hindî'nin Yafes soyu üzerine verdiği bilgiler İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilerle örtüşür. Türk neslini Yâfes'in oğullarından Nîreş'den getiren şairin Acem'e karşı Türk'ü savunması dikkat edilesi bir ayrıntıdır.²² Ye'cüc zürriyetini başka oğul Yesaf'a bağlayan şair

²² Burada oldı râvî Ka'bü'l-Ahbâr / Ki Yâfes n'eyledi meşriğda âsâr

Beş oğlı irişür ol Yâfes'ün bil / Biri Cevher biri Nîreş di gil

Biri Yesâf biri Sefvîl Menâşih / Buların yâdına dil ola râsih

O Cevher neslini Rûm yazmış inan / Ve Nîreş'den gelür Türk didi ihvân

Yesâf'dan geldi Ye'cüc deyu meşîr / Menâşih'den 'Acem hâkimi mağhûr

Olar Hâk'dan dilerem yok olalar / 'Acem mülkini 'Osmânlu alalar

Du'âmı müstecâb eyle ilâhâ / Murâd viricisin sen pâdişâha (s. 286)

böylece Türk ile Ye'cüc Me'cüc arasına mesafe koyar. Bu ayrıntı şecereler üzerindeki mücadelenin dinî referanslar paralelinde sürdürülmesine güzel bir örnektir.

Osmanlı soyunun Nuh oğlu Yafes'e dayandırılması geleneği içinde Nuh Peygamber'den itibaren gelen kuşak sayısı çok farklı şekillerde verilmektedir. Örnek olarak Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa'ya göre Osmanlı hanedan soyu yirmi birinci göbekten; Âşıkpaşazâde'ye ve Oruç Bey'e göre otuz sekizinci göbekten Yafes'e çıkmaktadır. Hadîdî ise Osmanlı'yı kırk beşinci göbekten Nuh Peygamber'e ulaştırır (Öztürk 1991: 15).

Oğuznameler her şeyden önce hanedan soyunu Oğuz Han'a çıkararak ve bu soyu peygamber nesli ile bağlayan metinlerdir. Soyun nihayetinde bağlandığı peygamber uzun bir süre sadece Nuh Peygamber olarak gösterilse de İshak Peygamber de bu metinlerde önemli bir gelenek olarak yer etmiştir. Soy anlatısının bu şekilde biri kavmiyeti diğeri İslam dinini kuşatacak şekilde iki yüce ismi baş edinmesi İslam medeniyeti içindeki varlık iddiasının bir tezahürüdür. Bu güçlü iktidar söylemi başta Memlûklüler, İlhanlılar, Timurlular, Selçuklular, Osmanlılar olmak üzere hemen bütün İslami hanlıklar tarafından tarih yazımında tatbik edilegelmiştir. Oğuz Han'ın efsanevi kişiliğini ve soy ağacını anlatan eserlere *Oğuzname* denildiği gibi *Oğuz tarihi* de denilmektedir. Bu açıdan soy anlatısı üzerine temellenen eserleri aynı zamanda bir *tevarih* olarak değerlendirmek de mümkün görünür.

Oğuz Han'a dair elimizdeki, tamamı İslami dönemden kalma metinlerde Oğuz Han bir "ilk" ve "özel"i temsil eder. Paralel metinler olan *Salar Baba Oğuznamesi*, *Şecere-i Terakime* ve *Kazan Oğuznamesi*'nde Oğuz, Moğollar arasındaki ilk Müslümandır, birçok açıdan peygamberlik mucizelerine benzeyen olağanüstülükler gösterir. Bebekken dile gelme, annesini rüyada tevhit inancına davet etme, ad töreninde kendine ad verme, Moğolca konuşulan yurttan "Allah Allah" diyerek Arapça bir zikirle Tanrı'yı anma, bu olağanüstülüklerden birkaçıdır:

Oğuznu Hüdây teâlâ mader-zad veli yaratıb irdi. Anıng könglige ve tiline özining atını sala turur irdi (73/6-7; Demir-Aydoğdu: 2015: 122)

Oğuzname adının anıldığı en eski metin olarak bilinen Ebubekir Abdullah'ın *Dürerüt-Tican*'da Oğuznameden bahseddiği, *Oğuznamenin* İslam öncesi döneme ait

bir kavram olduğunu düşündürmüştü. Gerçekten yazarın aktardığı anlatıda İslam dinine dair herhangi bir vurgu yoktur. Dahası yazar İslam’a aykırı gördüğü için açıkça sözü uzatmak istememiştir. Ancak Ebubekir Abdullah da eserini 1310’da yazmıştır. “Ulu Han Ata Bitigi’nin varlığından da sadece tarihçi Aybek ed- Devâdârî söz ettiği için Mehmet Aça bu eserin varlığına şüpheli yaklaşılması gerektiğini savunur. Zira Memluk sahasının Arap övünmeciliğine karşı verdiği milliyetçi tepkinin de bu bahsedişte rolü bulunabilir (Aça 2021: 10).²³

Aynı yıllarda Reşideddin Fazlullah ve heyetinin hazırladığı *Câmiüt-Tevârih*’in ikinci cildinde Türklerin ve Oğuzların tarihinden bahseden bir bölüm bulunur. Dede Korkut adının anıldığı en eski metin olarak bilinen bu metin de 1305-1312 yıllarında kaleme alınmıştır. İlk defa Togan tarafından (Togan 1982) Türkçeye aktarılan bu kısımdan edebiyat tarihimizde Oğuz Han Destanı diye bahsedilir. Bu destanın önemli varyantlarından birkaçı olarak Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, ŞT, SBO, KO, Yazıcızâde Âli’nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*’undaki rivayet, *Târih-i Cihângûşâ* sayılabilir. Ayrıca Korkut Ata adlı ulu ozanın Oğuzname dizmesi şeklinde ilerleyen bir metin olan *Dede Korkut Kitabı* (DKK) da Oğuznameler dünyasının önemli bir parçası kabul edilir.

Dede Korkut metninde Korkut Ata “Resul zamanına yakın” yaşamış bir tamam bilici olarak takdim edilir. Korkut Ata’nın Peygamber zamanına yakın yaşadığı *Tevârih-i Âl-i Selçuk*’ta da benzer cümlelerle anılır (Bakır 2008: 24) Kaçalın tarafından 2017’de yayımlanan *Ankara* yazmasında Dede Korkut’un “Resul zamanına yakın” değil, Resul zamanında yaşadığı şeklinde bir giriş yapılmıştır. Gerek Yazıcıoğlu’nun eserinde gerekse *Dresden*, *Vatikan*, *Ankara* ve *Bursa* yazmalarında “ahir zamanda hanlığın girü Kayı’ya degeceği” kaydı yer alır.

²³ Aça, Memluk yaratılış mitini ele aldığı makalesinde şöyle der: “(...) “Türk ırkına mensup ilk kişinin, Türklerin ilk babasının, ilk atasının, ilk Türk’ün yaratılışı destanı” olarak nitelendirilen “Ulu Han Ata Bitigi”nin köklerini 580 ya da Orhun Yazıtlarının yazıldığı dönemin öncesinde aramak için acele etmemek, Memlukların, köleleri oldukları Arapların kendilerine karşı sergiledikleri aşağılayıcı tavra karşı verdikleri “milliyetçilik” odaklı tepkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Aybek ed-Devâdârî’nin aktardığı kitapta yer alan yaratılış miti, klasik Âdem ile Havva mitinin Abbasi döneminden itibaren Yunan ve İran tasarımlarıyla yeniden güncellenmiş bir halidir. “Ulu Han Ata Bitigi’nin varlığından da sadece tarihçi Aybek ed- Devâdârî söz etmektedir. Bu durum, Ögel’in de dediği gibi, böyle bir kitabın varlığı konusunda şüpheli davranmayı gerektirmektedir. Bu nedenle bu anlatıyı Türklerin en eski yaratılış anlatısı olarak değerlendirmekte acele etmemek, hiç değilse söz konusu kitaptan söz eden başka yazılı kaynakların da ortaya çıkmasını beklemek gerekir (2021: 10).

Eserin kimliği hakkında olduğu kadar bir tanımlama biçimi olarak da önemli olan bu kayıt ile Dede Korkut Kayı geleneğine mal edilmiştir. *Şecere-i Terâkime*'de metninde ise Salur Kazan'ı Peygamber zamanına bağlayan ve Mekke'ye gidip hacı olduğunu belirten bir kayıt bulunmaktadır. Böylece köken arayışı “imanın başladığı” noktaya döner. DKK metnindeki Peygamber'e atıfla ilerleyen ve Kayı ile ilgili kehaneti bildiren bölümün Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ve iktidarın soy meşruiyetiyle olan ilişkisi başka bir konudur. Mukaddimede geçen *âl-i Osman* vurgusu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişiyle ilgili idealleri yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Soy anlatısının bir devletin meşruiyetini sağlama yolunda ne denli önemli olduğunu ilişkin bir metin olarak ŞT'de Ebulgazi'nin Selçuklu üzerinden yaptığı aşağıdaki değerlendirme önemlidir. Buna göre Selçuklular da başlangıçta Türkmenliği, Kınık boyundan gelişlerini öne çıkarmış, ancak daha sonra daha uluslararası diyebileceğimiz bir efsane lider olarak soylarını Efrasiyab'a bağlamıştır:

Selçukiler Türkmen bolup karıntaş-miz tēp elge ve halkğa fāydası tegmedi. Pādişāh bolğunça Türkmenniñ Kınık uruğındın-miz tēdiler taķı pādişāh bolğandın soñ Efrāsiyābnıñ bir oğlı Keyhüsrevdin kaçıp Türkmenniñ Kınık uruğının içine barıp anda ösüp qalıp turur. Biz anıñ oğlanları ve Efrāsiyābnıñ neslindin bolur miz tēp atalarını sanap ottuz beş arqada Efrāsiyābğa yētkürdiler (Ölmez 2020: 193).²⁴

Efrasiyab bağlantısı şecereler üzerindeki Fars etkisinin en eski tezahürlerindedir. Osmanlı tarihçileri Osman Bey'i Anadolu'daki Selçuklu varlığının meşru mirasçısı olarak işlerken Selçukluların soyunun Efrasiyab'a bağlandığı bilgisini tekrar ederler.²⁵

Tarih, Şecere ve Oğuzname Örneğinde Oğuz Nesli

Günümüze ulaşan onlarca şecere metni, temel Oğuzname örüntüsünün bir anda ortaya çıkmadığı hakkında yeterli ipucu verir. Oğuznameler Oğuz Han'ın

²⁴ Dil içi çevirisi: Selçuklular Türkmendi. “Akrabayız” deseler de halka, insanlara faydası dokunmadı. Padişah oluncaya dek “Türkmen'in Kınık boyundanız.” dediler. Padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçarak Türkmen'in Kınık boyunun içine gidip orada büyüyüp orada kalmış; biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz diyerek atalarını sayıp otuz beşinci göbek öte Efrasiyab'a götürdüler. (Ölmez 2020: 245).

²⁵ Sözelimi Tarih-i Nişancı Paşa'da şu ifade geçer: Vefat-ı Sultan 'Alâaddîn bin Keykubâd Âl-i Selçuk evlâdındandır. Otuz üçüncü atada Efrâsiyâb cediti olur (Ramazan-zâde 2022: 119).

babasıyla olan macerasını, han oluşunu, mücadelelerini, oğullarını ve devletini oğulları arasında taksim edişini benzer ayrıntılarla tekrar eder. Oğuznameler içinde Salar Baba Oğuznamesi, Şecere-i Terakime ve Kazan Oğuznamesi birbirine paralel metinler olarak ayırt edilebilir. Diğer Oğuznameler bu ölçüde paralel cümleler içermese de birbiriyle örtüşen bilgiler verirler. Ancak soy akışı bir veya daha fazla basamakta ayrı düşebilir.

Tarih boyunca yazılagelmiş soy ağacı metinlerinden tek ve mükemmel bir örüntü çıkarmak zordur. Sadece Oğuzname metinlerinde ortaya konulan soy halkaları bile bir diğeriyle eşleşmez. Basamak eşleşmesi olmadığı gibi tarihsel zaman uyumu da sağlanamaz.

Oğuznameler gibi tarih, kısas-ı enbiya, siyasetname türünde eserler de Oğuz soyunun akışını bilgisine yer verir. Oğuzname üzerine birçok tanım yapılmıştır.²⁶ Temelde bu kavram Oğuzların efsanevi tarih anlatıları ile hikmetli sözleri, deyişleri kapsayan eserlerin bütününe ad olmuştur. Keşfedilişinden bugüne Dede Korkut Kitabı, Oğuznamelerin bir halkası olarak kabul edilegelmiştir. *Dresden, Vatikan Bursa ve Kümme* yazmalarında Oğuz'a bir "ata" adı olarak rastlamasak da *Ankara yazması*, Oğuz Han'ın öyküsüne ve oğullarının sünüğ, tamga bilgilerine yer vermekle her iki metin arasındaki ilgiyi açık eder. Ercilasun, Oğuzname'nin üç unsurunu şu şekilde sıralar: 1. Türklerin ve Oğuzların sözlü / efsanevi tarihi; 2. Dede Korkut'un ve ondan sonra gelen bazı ozanların anlatıp söyledikleri boylar ve soylamalar; 3. Dede Korkut'a atfedilen atasözleri ve çeşitli hikmetli sözler (Ercilasun 2019: 7).

Dede Korkut metinlerinde anlatılan destansı öykülerin "Oğuzname" olarak sunulması, bu kavramı öncelikle bir destan metni dizme olarak almamızı gerektirir. Dede Korkut'un "boy boylaması", aynı zamanda Oğuzname dizmesidir: Dede Korkut gelüben şadılık çaldı, bu Oğuznameyi düzdü koşdı (Dresden 78b/12). Nitekim 1916'da Türkiye'deki ilk yayını gerçekleştiren *Dede Korkut Kitabı*, daha o zamanlardan itibaren Oğuzname olarak nitelendirilmiştir.

Oğuz soyunun akışı hakkında öne çıkan şecereleri incelediğimizde, Nuh Peygamber'den veya İbrahim Peygamber'den Oğuz Han'a doğru olarak şu tablolar ortaya çıkar:

²⁶ Daha geniş bilgi için bk. Bayat 2016: 19,

Yukarıdaki soy ağaçlarında Oğuz Han'ın babası Kara Han'dan önceki basamaklarda değişiklikler bulunur. İshak Peygamber'e dayanan şecere Nuh

Reşideddin Oğuznamesi	Nuh Peygamber > Yâfes (Olçay Han) > Dîb Yavku > Kara Han > Oğuz Han
Salar Baba Oğuznamesi	Nuh Peygamber > Yâfes > Ulçay Han > Dib Yavku > Kara Han > Oğuz Han
Düstûrnâme-i Enverî (Enverî)	Sahabeden İbn Osman ('Ayâz) + Tümen Han kızı Turunc > Mir Süleymân (Oğuz) (Halife Ömer zamanında)
Tevârih-i 'Âl-i Selçuk (Yazıcızâde Ali)	Nuh Peygamber > Yâfes (Abulca Han) > Dib Yavku > Kara Han > Oğuz Han
Tevârih-i Güzîde Nusret-nâme	Nûh Peygamber > Abulca Han > Kara Han > Oğuz Han
Âşıkpaşa-zâde Tarihi	Nûh Peygamber > Yâfes > Mâçin > Çin > Durmuş > Yan Temür > Karlığa ... (15 ata daha sayılır) > Tuzak > Ay Kutluk > Kara Han > Oğuz Han
Câm-ı Cem-âyîn (Bayatlı Hasan)	Nuh Peygamber > Yâfes > Bolcas > Dünya koy (?) > Kıyalı Han > Kara Han > Oğuz Han (İbrahim Halil zamanında)
Şecere-i Terakime (Ebulgazi Bahadır Han)	Nuh Peygamber > Yâfes > Türk > Tütek > Amulca Han > Dib Bakuy Han > Kök Han > Alınca Han > Moğol Han > Alınca Han > Kara Han > Oğuz Han
Kazan Oğuznamesi	Nuh Peygamber > Yâfes > Türk > Alınca Han > Dib Bakuy > Keyik Han > Alınca Han > Moğol Han > Kara Han > Oğuz Han
Behçetü't-Tevarih (Şükrullah)	Nuh Peygamber > Yâfes > Kayı Han > Kara Han > Oğuz Han
Heşt Behişt (İdris-i Bidlîsî)	İshak Peygamber > Kayı Han (Esav, Ays) > Kara Han > Oğuz Han
Târih-i Nişancı Paşa (Ramazân-zâde)	Nuh Peygamber > Yâfes > Bolçay > Kayı Han > Kara Han > Oğuz Han
Târih-i Behiştî (Behiştî Ahmed Çelebi)	İshak Peygamber > Ays > Kavî Han > Kara Han > Oğuz Han
Solak-zâde Tarihi	Nuh Peygamber > Yâfes > Kayı Han > Kara Han > Oğuz Han ²⁷
Andalib Oğuznamesi	Nuh Peygamber > Yâfes > Türk > ...Gara Han > Oğuz Han
Târih-i Âl-i Osman (Matrakçı Nasuh)	Nuh Peygamber > Yâfes > Bulcas > Dibbakuy > Kara Han > Oğuz Han ²⁸

Tablo 1: Farklı şecereelerde Oğuz Han'ın ataları

²⁷ Solak-zâde Tarihi'nde Nuh Peygamber'den gelen şecere Osman Gazi'ye kadar götürüldükten sonra Rib oğlu Bakuy da anılır: Yine tarihçilerin rivayetlerine göre Yâfes'ten önce olan han, Rib oğlu Bakuy'dur. Bu da üç göbekte Yâfes'e bağlanır (2016: 41).

²⁸ Matrakçı Nasuh hem Bolcas'ın hem de Dibbakuy'un Oğuz adlı oğlu olduğunu yazar. Soy atası Oğuz Han üçüncü Oğuz'dur (2019: 71).

Peygamber'e dayanan şecereye nispetle daha sınırlı ve açık bir belirlenim sunar. Nuh Peygamber'i başlangıç alan şecerelerde Kayı adı genellikle Oğuz Han'ın bir torunu olarak işaretlenirken İshak Peygamber'li şecerelerde İshak'ın hakkı yenen oğlunun diğer adıdır. İdeolojik anlamda bir değişikliğe gidildiğini gösteren ikinci tipteki şecerelerin Fars etkisine Fars şecere geleneği içinden bir cevap ürettiği söylenebilir. Sözelimi Abûl-Ferec'in aktardığı şecerede İranlılar, Hintliler, Asurlular, Sam'ın şeceresine bağlanırken Yafet'in ülkesi Medya'dan Gadhiron'a kadar sayılır (Gregory Abûl-Ferec 1945: 73). Nuh Peygamber'den gelen şecerede Fars soyu ile bir bağlantı yoktur. İbrahimî soy örgüsüyle Türklerle Farsları birleştirir. Daha önemlisi İbrahimî soy örgüsü, kıyamette ortaya çıkacağına inanılan lanetli Ye'cüc ve Me'cüc kavmi ile de araya mesafe koymaktadır.

Şecerelerde *Alınca*, *Abulca*, *Abulça*, *Olca* gibi şekillerde tekrar eden isim, eski Türklerin atasının Yâfes'e bağlanmasında önemli bir basamaktır. Ercilasun bu adın Köktürk anıtlarında "atalarım" anlamındaki *eçü(m) apa(m)* ikilemesindeki kelimelerin yer değiştirmiş biçimi olduğunu ileri sürer (2019: 91).

İbrahimî soy ağacı kurgusunun en eski örneklerinden biri olan *Saltuknâme*'de Dede Korkut adıyla birlikte Osman Bey soyu anılmış, Osman soyu İshak Peygamber'e götürülmüştür (Akalin 1988: 238, 239). Özellikle tarih yazıcılığının kurumsal bir hâle geldiği II. Beyazıt dönemi tarihçileri de Osmanlı soyunun en başında Nuh Peygamber'i değil İshak Peygamber'i anmaya başlarlar. Neşrî, Oruç Bey, İdris-i Bitlisî, Rûhî dönemin öne çıkan tarihçileridir ve bu soy bilgisini tekrar ederler (Yılmaz 2020). Osmanlı tarih yazıcılığının geleneği olarak bu şecereler yine yer yer farklılık gösteren kırk civarı basamakla Osman Gazi'ye kadar götürülür. Osmanlı Devleti'nin ilk tarihçilerinden Âşıkpaşa-zâde'nin tarihinde Osman Bey'den Nuh Peygamber'e kırk basamakta geçilmiştir. Nuh Peygamber'den Oğuz Han'a kadar yirmi beş basamak, Osman Bey'den Oğuz Han'a ise on beş basamak sayılır (Atsız 2023: 21). Oğuz Han'a ve de Nuh Peygamber dolayısıyla ilk insan Âdem Peygamber'e uzanan bu Osmanoğulları şeceresi, dönemin tarihsel zaman algısında büyük bir değişim yaşanmadığını da düşündürür. Yazıcızâde'nin Oğuznamesi'nde, Kayı'nın babası Oğuz Han, hükümdarlığı yalnızca oğlu Kayı'nın soyundan gelenlere miras bıraktığını vasiyet eder (Bakır 2008: 23). Dolayısıyla Kayı soyu dışından gelen hükümdarlar Oğuz soylu olsa da gaspçıdır. Bu ekleme Kayı'nın doğrudan Hz. Peygamber'e

bağlandığı bir zeminde daha güçlü bir meşruiyet arayışına hizmet eder. Kayı'nın diğer Oğuz boyları arasındaki üstünlüğü ve hükmetme hakkının tek sahibi olması, büyük imparatorluk bilincinin II. Beyazıt sonrası tarih yazımına önemli bir ilavesidir.

Resmî tarih yazıcılığının önemli ismi İdris-i Bitlisî otuz ay içerisinde tamamladığı *Heşt Behişt* adlı Farsça eserinde Osman Gazi'den II. Bayezid'in son yıllarına kadar bir tarihi ele alır. Devletin tarih tasavvurunda Yazıcıoğlu kadar öne çıkan eser, daha sonraki tarihçilerin tekrar ettiği gibi Oğuz soyunu İshak Peygamber'in soyu ile birleştirir. Bitlisî'ye göre Turan hakanlarının babası olan Oğuz Han, aynı zamanda sair Arap, Acem ve Rum diyarının bütün meliklerinin de atasıdır. İshak Peygamber'in oğlu Ays'ın diğer adı Kayı'dır. İdrîs-i Bitlisî'nin konuyla ilgili yaklaşımı Vural Genç'in çevirisiyle şu şekildedir²⁹:

Hemen aynı soy ağacı İdrisî ile aynı dönemde eserini yazan Behiştî Ahmet Çelebi tarafından da tekrar edilmiştir.³⁰ Ortaya konan bu yeni tabloda Osmanlı hükümdarları, İskender ve Cengiz gibi büyük, efsaneleşmiş hükümdarlardır. Hüseyin Yılmaz bunu şu şekilde yorumlar:

Yazıcıoğlu'ndan Aşıkpaşazade'ye uzanan hanedan tarihçileri, üslup, dil ve verdikleri mesaj bakımından yalnızca Anadolu'nun batısına ve Balkanlar'daki daha geniş yerel halka hitap eder; Osmanlı tarihçilerini büyülemekte olan Fars tarihçiliğinin, Akkoyunlu ve Timurlular ustaca tasvir eden edebi şaheserlerine nispet yapmak gibi bir amacı yoktur. Ancak Bitlisi, -kendi ifadesiyle- "Cengizî" tarihçilerinin kullandığı edebi dil ve araçları

²⁹ Lâkin peygamberlik mânâsı ve hatemiyet kaynağı, Hz. İsmail (a.s) şikkında sadece Seyyid-i Enbiya ve Hatem-i Asfiyâ Muhammed Mustafa'da (s.a.v) seçkinlik buldu. Din ve peygamberlik serverliği ile dünyevî hükümet ve saltanat, hakikât kavmi İsrail *اسحق و راء من و باسحق* Benî *تبشرناه* gereğince vaât bu üslûplu olan Yakub Nebinin şikkına mensup ve mahsus kılındı. Enbiyanın ve yeryüzündeki *جعل و جعلكم انبيا فيكم* ve hak bu hepsi meliklerin yakînî müjdesiyle bütün ufuklarda Hz İshak'ın zürriyetinden ortaya çıkmışlardır. Turan ülkesinin hakanları ve meliklerinin birçoğunun özellikle de Türk, Diyar-ı Maşrık, sair Arap, Acem ve Rum'un bütün hanlarının hepsinin Oğuzhan'ın soyundan olduğu tarih âlimleri nezdinde bilinmektedir. Oğuz Türkistan meliklerinin babası ve Türk hanlarının da mesnedidir. Oğuz'un soyu tarihçilerin sözleri ve fikirlerine göre iki merteye itibarıyla Ays bin İshak'a varmaktadır. Ve onun adı Türkçede "Kayı Han" dır. Tarihlerde, bazı güvenilir tarihçilerin sözlerinde ve de bütün araştırmacıların haber kitaplarında bu sülalenin soyu ve menşei bu doğru olan rivâyet şeklindedir (2007: 80).

³⁰ Boş olan ilk sayfasında *Tarih-i Âl-i Osman li-Behişt* notu bulunan eserin kapağına yanlış olarak "No 19 *Heşt Behişt Müellidi İdrîs-i Bitlisî* ifadesi kaydedilmiştir (Kaytaç&Çakır 2020: 3). Bu kayıt iki eser arasındaki paralellikler açısından dikkat çekicidir. Behiştî naşirleri, İdris-i Bitlisî'de olup Behiştî'nin eserinde olmayan üç hikâye tespit etmiştir. Bu da eserin dağınık halde olup sonra bir araya getirildiği şüphesini verir.

mükemmelen kullanarak kaleme aldığı eseri Heşt Bihişt'te, Osmanlı efsanesini evrenselleştirerek tarihi hafızaya işler. Bitlisi, menakıbnâme ve uç destanlarında yaratılan imgeleri yeniden çizerek Osmanlı hükümdarlarını, nasların ışığında, İskender ve Cengiz görüntüsünde resmetmiştir. 15. yüzyıl Osmanlı tarihçiliği Osman'ı, dindarlığı ve kanun yapıcılığı bir yana, onun gazi liderliğini yücelterek efsaneleştirmiştir (Yılmaz 2023: 301).

1482'de yazıldığını bildiğimiz muhtasar Oğuzname *Câm-ı Cem-âyîn*'de (Ayan 2021) Oğuz'un soyundan Kara Han, Korkut Ata'yı Medine'ye Hz. Muhammed'e elçi göndermiş, Korkut Ata Medine'den Selmân-ı Fârisî ile dönüp Oğuz kavmine İslam şeriatını öğretmeye yönelmiştir. Selman-ı Fârisî adı da Oğuznameler üzerindeki Fars etkisine bir başka kaynak olarak anılabilir. Ortaya konan şecereelerde Oğuz Han'ın iktidarını devrettiği oğlu olarak da muhtelif isimler geçer. Oğuz'un büyük oğlu Gün Han birçok anlatmada tahtın meşru ve gerçek varisidir. Şecereelerde Osmanlıların Gökhan veya Gök Alp soyundan gelmesi önemli bir sorundur.³¹ *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de Ebu Bekr-i Tihrani Uzun Hasan'ın soyunu Bayındır Han üzerinden Oğuz Han'a ulaştırır. Âdem Peygamber'den Hasan Pâdişah'ın dedesi Ali bin Osman'a kadar yetmiş nesil geçmiştir. (2014: 18). *Bayındır* damgasını kullanan Akkoyunluların büyük hanı Hasan Padişah, Oğuz Han'ın soyundan gelmekle övünen ve kendisini Anadolu Türklerinin başı olarak gören bir önderdir (Sümer 2016: 167). Kutlu soyu referans alan bu şecere anlatılarında İslami, Farsî olduğu kadar Oğuz Han dolayısıyla Moğol etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Türkler gerek Nuh Peygamber gerekse İbrahim Peygamber'den getirilen soy ağacı kurgularında nübüvvet hakkını kaybeden fakat meliklik, firavunluk duası alan oğulun soyundan getirilmiştir. İbrahimî soy örgüsü Fars geleneği içinde üretilmiş bir cevap olarak Türkleri Ye'cüc ve Me'cüc kavimleriyle ilişkilendiren eski anlatıya mesafe koyar. Bu çalışmada Oğuznamelerin zeminini daha iyi tanımak amacıyla İslami tarih anlatısıyla bütünleşmenin önemini birkaç detay ile göstermeye ve Oğuznamelerin ortaya çıkışına dair bir giriş yapmaya çalışılmıştır. Osmanlı başta olmak üzere Türk devletlerinin oluşturdukları Oğuz Han'a dayanan şecere anlatılarının, ortaya konuldukları dönemlerin şartlarından, zihniyet yapılarından bağımsız okunmaması gerektiği, bu çalışmamızın merkez düşüncelerinden biridir. Soy anlatılarının genel mahiyeti,

³¹ Bu hususu Hakan Yılmaz *Gök* ile *Gün* adlarının yazımının benzerliğine bağlar (2020: 27).

kıymeti ve peygamber soyuna bağlanmanın iktidarın meşruluğu için duyulan bir ihtiyaç olduğuna dair örnekler sunulurken sözlü olarak adlandırılan metinlerde bile iktidarın sözün asıl biçimlendiricisi olduğu da yansıtılmak istenmiştir.

Şecerelelerin genel çerçevesinden gelmek istediğimiz konu Oğuznamelerin bir soy zincirinin destekleyicisi olarak taşıdığı anlamdır. Oğuzname, kahraman ataların yâdı üzerine oluşturulmuş; okunduğunda dinleyeninin kendisini daha Oğuz, daha cilasun ve bahadır hissedeceği; atalarıyla bağ kuracağı bir metindir. Bu metne konu olan anlatılar, milletin bir bütünün parçası olduğu duygusunu tazelediği, düşman karşısında gayrete gelmesini sağlayan anlatılardır. DKK metni içinde yelteme çalan ozanı dinleyen bir kahramanın gerdek çadırını çözüp ata yurduna hareket etmesiyle ilgili bir sahne vardır (Dresden 96a-97b). Kahramanlar bir yelteme veya kopuz sesiyle kendine dönebilir. Oğuznameler bu şekilde Oğuz'un ideal bir tanımlamasını sunar. Basat ve Segrek özneleri üzerine bir Oğuz'a kendini tanıtmaları için şu sorular sorulmuştur:

Ƙalarda Ƙoparda, yigit, yerünj ne yerdür?

Ƙarangu dün içinde yol azsañ umuñ nedür?

Ƙaba ‘alem götüren ħānuñuz kim?

Ƙırış günü öñdin [depen alpuñuz kim]? (D.117b/6-8)³²

Burada ilk sorulan, kişinin ana menşei, nereden koştuguudur. Kısas-1 enbiyalarda bu bilgiyi dünyanın taksim edilmişinde buluruz. İkinci soru manevi bir birliğin üyesi olmak hakkındadır. Oğuz böylece Allah'a inanan olarak tarif edilir. Oğuz'un dışındaki dünyanın kâfir diye işaretlenmesi bu sebeptendir. Daha sonra “kaba âlem” taşıyan, “Tanrının gölgesi” olan hanın kim olduğu sorulur. Cevapta Bayındır Han'a bağlılık ifade edilir. Dördüncü olarak mülkün askeri lideri, savaşanı, otoritenin pratikteki yüzü sorulur ki bunda da cevap Salur Kazan olur. Kahraman ancak bu temelleri oturtuktan sonra dar anlamıyla kendi kimliğini ortaya koyabilir. Bu tanımlama şecere metinlerinin özündeki ana fikri vermektedir. Şecereleler milletin tanımı yapan, bu tanımı inanç dünyasıyla bütünleştiren metinlerdir. Sözü üretenler böylece milletin her ferdini kuşatan kimlik tanımını da ortaya koymuş olurlar. DKK metni içinde gördüğümüz bu

³² Bu çalışmada Dede Korkut metni için Tezcan-Boeschoten (2018) yayını esas alınmıştır.

tanımlama bu sebeple soy ağacından bahseden bir metnin temel kodlarına sahiptir:

alarda koparda y rum Gün Orta

arau d n içre yol azsam umum All h.

aba  alem götüren h numuz Bayındır H n.

ırır güni  rdin depen alpumuz Salur oğlu azan. (D.119b/ 11-118a/1)

Kaynakça

Aa, M. (2021). Yunan Dođa Tasarımı ve Memluk Yaratılış Miti. In Aa, M. & Yolcu, M.A. (Ed.), *Sosyal Bilimler Işığında Dođa, İnsan, Toplum ve Kültür* (36-46). İstanbul: Paradigma Akademi.

Akalın, . H. (1988). *Ebu'l- Hayr-ı R m  Saltuk-name III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Anderson, B. (2010). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliđin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.

Atsız, H. N. (2020). *Tev r h-i Ced d-i Mir' t-ı Cih n*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2022). *  Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2023). * ıkpaaoğlu Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ayan, Y. S. (2021). *C m-ı Cem- y n Hasan bin Mahmud el Bay t  (Dil İncelemesi-Transkripsiyonlu Metin-Dizin Sözlük-Tıpkıbasım)*. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli. (Yayımlanmamış Yükseklisans Tezi).

Bakır, A. (2008). *Yazıcızade'nin Selçuk-Name İsimli Eserinin Edisyon Kritisđi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. ev. Yıldız, H. D. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Behit  Ahmed Çelebi (2020). *Tarih-i Behiti*. Haz. Kaytaz, F. & akır, M. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Boratav, P. N. (2010). Dede Korkut Hik yelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 13, 31-62.

Cemiloğlu, İ. (2000). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiy  Nüshası  zerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

eriba, Mehmet (2019). *Mecm ' t-Tev r h*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Demir, N. & Aydoğdu, Ö. (2015). *Oğuzname [Kazan Oğuznamesi] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Demirtaş, F. (2009). *Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi).

Ebu Bekr-i Tihrani (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Çev. Öztürk, M. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2016). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti'tTürk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ertaş, M. (2021). Câhiliye Dönemi Şairlerinden Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 37-64.

Firdevsî (2014). *Şehnâme*. Çev. Necati Lugal. İstanbul: Kabcacı.

Genç, V. (2007). *İdris-i Bitlisî Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)*. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul. (Yüksek lisans Tezi).

Gregory Abo'l Farac (Bar Hebraeus) (1975). *Abu'l Farac Tarihi I*. Süryancadan İngilizceye Çev. Budge, E. A. W. Türkçeye Çev. Doğrul, Ö. R. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.

Gutas, D. (2003). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumunu*. Çev. Şimşek, L. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hamdî (1991). *Yusuflu Züleyha*. Haz. Onur, N. Ankara: Akçağ Yayınları.

Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî (2015). *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-ı Selçukiyân)*. Haz. Göksu, E. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Haznedaroğlu, A. (2021). Ana Siftesi ile Ana Küçüğü: Rize'de Halk Hekimliği Uygulamalarının İki Kutsal Öznesi. In Ceylan, Ö. (Ed.), *Halk Kültüründe Sağlık* (153-176). İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

İbni Haldun (2020). *Mukaddime*. Haz. Uludağ, S. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbnü'l-Esîr (1987). *El-Kâmil fi't-Tarih*. Çev. Ağrakça, A. et al. İstanbul: Bahar Yayınları.

İnalcık, Halil (2021). *Has-bağçede 'Aysu Tarab*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kaçalin, M. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karataş, A. (2013). *Hindî Mahmûd Kısas-ı Enbiyâ Peygamber Kıssaları: İnceleme ve Tenkitli Metin*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kaya, H. (2022). *Tevârih-i Güzîde - Nusret-nâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kutluay, İ. (2015). Tûfandan Sonra İnsan Neslinin Hz. Nûh'un Üç Oğlu Vasıtasıyla Devam Ettiğine Dair Rivayetlerin Tahlili. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(1), 15-41.

Mesudî (2011). *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*. Çev. Batur, A. İstanbul: Selenge Yayınları.

Mikail Baştu İbn Şams Tebir (1991). *Şan Kızı Destanı*. Çev. Aydın, A. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Murtazavî Menuçehr (1385) *Mesâil-i Asr-ı İlhânân*. Tahrân. Bünyâd-ı Mevkûfât.

Necmeddin et-Tarsûsî (2018). *Tuhfetü't-Türk: Tarsûsî'nin Siyâsetnâmesi*. Haz. Muhammed Usame Onuş, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Önder, S. Y. (2019). *Yazıcızade Ali'nin Oğuznamesi. Metin-Tercüme-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özdemir, Ş. (2023). *Câmiü't-Tevârîh'te Türklerin Kökenine Dâir Verilen Bilgilerin İncelenmesi*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Öztürk, N. (2001). *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal: Selâtîn-nâme (1299-1490)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pelsaert, Francisco (2022). *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistanı*. Çev. Ömür, E. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rabgûzî (2019). *Kısasü'ül-Enbiya (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*. Haz. Ata, A. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ramazanzâde (2022). *Tarih-i Nişancı Paşa (Tenkitli Metin-Tahlil)*. Haz. Özdemir, R. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Semenov, A. A. (1960). Gur-i Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri. Çev. İnan, A. *Belleten*, 24(93), 139-170.

Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma - Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. Çev. İnanç, Y. S. İstanbul: Kronik Kitap.

Sümer, F. (2016). *Oğuzlar. Türkmenler: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

Şeşen, R. (2011). İbn Hassûl ve "Tafdîl el-Etrak ala sair el-Ecnad" Adlı Risalesinin Tercümesi. *Tarih Dergisi*, 38, 119-142.

Tezcan, S. & Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznâmesi Tercime ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Yılmaz, E. et al. (2013). *Kıyas-ı Enbiyâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, H. (2020). Osmanlı 'Kayı' Menşeinin Yeni Tarihî ve Nümizmatik Kanıtları. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 402, 26-33.

Yılmaz, H. (2023). *Hilafeti Yeniden Düşünmek Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Tasavvufî Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, M. Ş. (2020). Gazzâlî ve Osmanlı Siyaseti: Nasîhatü'l-Mülûk'ün Kanûnî Devrinde Gerçekleşen Tercümeleleri. In Çalışır, M. F. et al. (Eds.), *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar* (125-142). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.

Ziya Gökalp (1975). *Türk Ahlâkı*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Apak, Adem (2010). Şuûbiyye, TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suubiyye> (son erişim: 20.02.2025).

e-İSLAM-1: İslam Ansiklopedisi "Acem" maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acem> (son erişim: 30 Aralık 2024)

e-İSLAM-2: İslam Ansiklopedisi "Beşşar bin Bürd" maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bessar-b-burd> (son erişim: 30 Aralık 2024)

e-İSLAM-3: İslam Ansiklopedisi "Ya'kûb" maddesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub> (son erişim: 30 Aralık 2024)

e-KURAN “Hucurat” suresi 13. ayet. <https://www.kuranvemeali.com/hucurat-suresi/13-ayeti-meali> (son erişim: 30 Aralık 2024)

Karaismailođlu, Adnan (1988) “Acem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/acem> (son erişim: 28.01.2025)